

درآمدی بر روش پژوهش علمی

INTRODUCTION TO METHOD AND RESEARCH

فراگـــرد تدویـن رســاله پـژوهشی و دفــاع از آن

نویسنده: دکتر علی اصغر پورعزت
استاد دانشگاه تهران

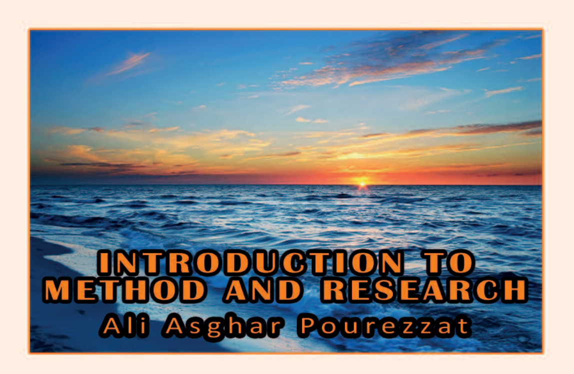

پایگاه الکترونیکی دانشکده مدیریت دانشگاه تهران
Management.ut.ac.ir

هنگامی که پژوهشگر با عزمی راسخ، وارد مرحله پژوهش می شود، شایسته است درباره رسالت خطیر خویش بیاندیشد و اهمیت کار خود را در نظر آورد.

او باید بیاندیشد که آثار محققان و پژوهشگران گذشته، جهان حاضر را آن چنان که ملاحظه می شود شکل داده اند! پس احتمالاً اثر یا آثار او نیز تا دوره‌هایی نامعلوم در عصرهای آینده اثر گذار خواهند بود! این آثار، ممکن است مثبت یا منفی باشند؛ ضمن این که ممکن است، شدید، متوسط، ضعیف یا خنثی باشند. منظور از اثر خنثی حالتی است که بود و نبود یک پژوهش، هیچ تأثیری بر جامعه علمی یا حیات اجتماعی آن نداشته باشد! بنابراین، اثر خنثی، اثر "بی اثری" یا اثر اتلاف منابع پژوهشی است!

به همین جهت تاکید می شود که پژوهشگر باید هنگام انتخاب موضوع پژوهشی خود، دقت کند تا حتی المقدور موضوعی مفید، جدید و اثرگذار بر جامعه انسانی را انتخاب و صورت بندی نماید.

ناشر کتاب‌های دانشگاهی

9 786009 389339

درآمدی بر روش پژوهش علمی

(فراگرد تدوین رساله پژوهشی و دفاع از آن)

نویسنده

دکتر علی اصغر پورعزت

استاد دانشکده مدیریت دانشگاه تهران

انتشارات میدانچی

پاییز ۱۳۹۳

سرشناسه : پورعزت، علی اصغر، ۱۳۴۵؛
عنوان و نام پدیدآور : درآمدی بر روش پژوهش علمی (فراگرد تدوین رساله پژوهشی و دفاع از آن)/ نویسنده علی اصغر پور عزت؛
مشخصات نشر : تهران: انتشارات میدانچی، ۱۳۹۳.
شابک : رایگان، ۹-۳-۹۳۸۹۳-۶۰۰-۹۷۸ ؛
وضعیت فهرست‌نویسی : فیپا
یادداشت : کتابنامه
عنوان دیگر : فراگرد تدوین رساله پژوهشی و دفاع از آن
موضوع : تحقیق – روش شناسی
موضوع : پایان‌نامه‌ها – شیوه‌نامه
موضوع : نگارش علمی و فنی – آثار علمی و فنی
رده‌بندی کنگره : ۱۳۹۳ ۸۵ پ ۹ر/ ۵۵/ Q۱۸۰
رده‌بندی دیویی : ۰۰۱/۴۲
شماره کتابشناسی ملی : ۳۵۸۲۳۵۴

انتشارات میدانچی

درآمدی بر روش پژوهش علمی

(فراگرد تدوین رساله پژوهشی و دفاع از آن)

نویسنده: دکتر علی اصغر پورعزت
استاد دانشگاه تهران

مدیر تولید: حسین کریمی
مدیر اجرایی: مرضیه حیدری
طراح جلد و صفحات داخلی:آتلیه انتشارات میدانچی
حروفچینی و صفحه‌آرایی: انتشارات میدانچی
ارتباطات: عاطفه سوری، معصومه غلامی، عطیه رسولی
قطع: رقعی
نوبت چاپ: اول- پاییز ۱۳۹۳
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
بهاء: رایگان
شابک: ۹-۳-۹۳۸۹۳-۶۰۰-۹۷۸

دفتر مرکزی: تهران، سهروردی شمالی
خیابان خرمشهر، پلاک ۲۹، طبقه ۲

پایگاه اینترنتی
WWW. MEIDANCHI. IR

تلفن: ۵۰ ۵۱۵۱ ۸۸

از مراکز پخش کتاب و کتابفروشی‌های تهران و شهرستان ها خواهشمندیم جهت دریافت امتیاز پخش کتاب‌های انتشارات میدانچی فقط با تلفن ۸۸۵۱۵۱۵۰ تماس حاصل نمایند.

پژوهشگری حقیقت، پیش از آن که یک حرفه باشد، یک منش است. بنابراین آموختن اخلاق پژوهشگری مقدم بر آموختن اصول حرفه‌ای پژوهشگری است که برای پول، مقام یا نمره کار می‌کند، هرگز نمی‌تواند با پژوهشگری که مترصد یافتن حقیقت است، مقایسه شود. از گروه نخست شاید پژوهشگر حرفه‌ای ساخته شود، ولی هرگز پژوهشگر امین و صادق پرورده نمی‌شود.[1]

پس از اخلاق و تعهدات اخلاقی پژوهشگر، شاید مهم‌ترین ویژگی یک پژوهشگر خوب، منطقی بودن است! پژوهشگری که با مبادی منطق پژوهش بیگانه باشد، هرگز نمی‌تواند همسنگ یک پژوهشگر متعهد به آداب منطقی پژوهش ارزیابی شود. بسیار دیده می‌شود که پژوهشگری کوشا و ساعی، در تلاش برای رعایت گام به گام اصول پژوهش طبق یک روش علمی خاص، به لحاظ عدم رعایت اصول منطقی در تدوین مدل پژوهشی، در عین موفقیت ظاهری، ناموفق می‌ماند و تلاش پی‌گیرش، چون آب در هاون کوبیدن جلوه می‌کند و آثارش، عقیم و ابتر و بی‌تأثیر می‌مانند.

از سویی، خلاقیت، شرط مهم اثرگذاری در پژوهشگری است! اگر عرصه آموزش با مداومت و تلاش مستمر برای مطالعه، با موفقیت قرین می‌شود، شک نیست که عرصه پژوهش، میدان جلوه‌گری خلاقیت است. نیازی به تأکید ندارد که آزمایش و بازآزمایی تجربه‌های آزموده شده، تلاشی بی‌ارزش است که متأسفانه بخش قابل توجهی از ظرفیت پژوهشی کشور را منحرف ساخته است.

علاقه به نوشتن و منتشر کردن و کسب شهرت نیز آفت دیگری است که عرصه پژوهشگری کشور را تهدید می‌کند. به‌ویژه، آنگاه که سیستم‌های کنتور علمی با ارائه‌ی گزارش‌های ادواری، بر طبل این جنگ یا رقابت باطل بین پژوهشگران می‌کوبند؛ تا حدی که امروزه بسیاری از آثار علمی، علی رغم تاثیر مهم بر متورم ساختن کارنامه‌های علمی، احمق‌پسند جلوه می‌کنند.

این تمایل، به‌ویژه با اکتفا یا اعتماد بی‌رویه بر آزمون‌های آماری، مبتذل تر به نظر می رسند. در این مقام، پژوهشگر با استفاده از شیوه‌های علمی اصیل، تلاش می‌کند که دستگاه نظری بدیهی یا نادرستی را ارزیابی نماید و در حالی که تلاش می‌کند همه اصول پژوهش علمی را در مکتب "شبه پوزیتیویسم" یا "ستایشگر اثبات‌گرایی" رعایت نماید، از پی‌ریزی فرضیه‌ها یا تدوین سؤالات بدیع و ارزشمند

---

[1]. آن‌گاه که پژوهشگر صادق به خدمت و حرمت امانت دیگران می‌اندیشد، پژوهشگر بی صداقت، نگران نام و نان و نمره است!

غفلت می‌کند! حاصل کار چنین پژوهشگری، اثبات چیزهایی که ارزش بررسی یا اثبات ندارند!

در این رویکرد، نوعی مغلطه ساختاری موجب انحراف اذهان می‌شود؛ مغلطه‌ای که پژوهشگر را برآن می‌دارد که چیزی را اثبات نماید که ارزش بررسی ندارد!

جالب آن که بسیاری از مجله‌های علمی و پژوهشی، مفتون و شیفته این اثبات شدگی های بی‌ارزش و تکراری و بی‌حاصل می‌شوند.

در این میان آن چه بی‌متولی و بی‌اعتنا باقی می‌ماند، مجموعه مسئله هایی است که حیات واقعی مردم را تهدید می‌نمایند. این‌گونه مسائل، به‌ویژه در ساحت علوم انسانی، کم‌اقبال و مغفول می‌مانند؛ در این باره، شعر شاعر به درستی مصداق می یابد که:

خانه از پای بند ویران است — خواجه در بند نقش ایوان است

(سعدی، گلستان ـ باب ششم)

بدین ترتیب، پژوهش درباره آن چه پایه‌ها و بنیان‌های حیات اجتماعی را تهدید می‌کند، بی‌متولی می مانده؛ در حالی که پژوهشگر ما مترصد حل مسائلی است که جایگاهی در شمار مجله‌ی ایندکس شده بین‌المللی یا پژوهشنامه‌های داخلی داشته باشد!

شاید به‌منزله‌ی خلاصه کلام بتوان گفت «آن چه ظرفیت علمی و دانش‌اندوزی کشور را تهدید می‌کند و روند پژوهشگری را گمراه می‌سازد، تقلید و مد رایج پارادایم‌زده در توسعه دانش بی‌هویت است.»

این کتاب که ویرایش اول آن صرفاً به‌صورت الکترونیکی منتشر شد و این نسخه آن، هم به‌صورت الکترونیکی و هم به‌صورت چاپی در دسترس پژوهشگران قرار می‌گیرد، با هدف کاهش رنج پژوهش برای پژوهشگرانی نگارش یافته است که با انگیزه دانش‌پژوهی و حقیقت‌یابی، به تدوین رسالهٔ پژوهشی خود همت می‌گمارند، ولی مسیر و راه پژوهش را نمی‌دانند. به‌ویژه انگیزه نویسنده از نگارش این کتاب و انتشار گسترده و رایگان آن به‌صورت الکترونیکی، آن بود که از رنج گمراهی هموطنان خود در مسیر پژوهش بکاهد.[۱]

این هدف و تجربه دانش‌اندوزی در محضر استاد دکتر علی رضائیان، به جهت طرح ایده سلول‌گرایی ایشان (ر.ک. رضائیان، ۱۳۷۹) در تدوین کتب *رفتار سازمانی* (ر.ک. رضائیان، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳–الف، ۱۳۸۳–ب، ۱۳۸۴ و ۱۳۸۶) و تجربه نسبتاً موفق تدوین کتاب‌های کوچک و مختصر نگارنده (ر.ک. پورعزت، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲ و ۱۳۹۳– الف، ب، ج، و د)، او را برآن داشت که این تجربه را به تدوین کتاب‌های کوچک آموزشی در قلمرو "روش‌شناسی و روش پژوهش" تسری دهد.

---

۱. غافل از این که گویا انتشار رایگان، گاهی حمل بر بی‌ارزشی می‌شود و این اثر در حالی که فراوان از محیط شبکه بر خط، برداشت و ذخیره می گردد، ولی کمتر خوانده می‌شود! به هر حال، گویا این کتاب تاکنون به لحاظ در دسترس بودن، مورد غفلت واقع شده است!

این مهم در مشاوره با آقای علی سعدآبادی آرانی مورد تأکید قرار گرفت؛ ولی نگارنده خود را صرفاً متعهد به آغاز این راه می‌داند و تکمیل آن را به عهده ایشان و سایر پژوهشگران جوان وامی‌گذارد.

در مقام تشکر از دانش‌پژوهانی که انگیزۀ تدوین و تکمیل این جزوه را تقویت کرده‌اند، جا دارد که از خانم گل‌آرا سالمی، خانم محدثه عظیمی، آقای سید وحید کریمیان، آقای هاشم سوداگر، آقای حبیب میدانچی و سایر دانش‌پژوهانی که با پرسش‌ها و دغدغه‌های خود، انگیزه تکمیل این ویرایش را تقویت کرده‌اند، یاد شود.

نسخه نهایی کتاب توسط خانم ها ملک مکان، زینب خوش مشربان و وحیده مقصدلو مطالعه و غلط گیری شد که بدین وسیله از ایشان نیز قدردانی می شود.

نگارنده خود را همچنین وامدار استادان ارجمند خویش به‌ویژه در سمت راهنمایی و مشاوره پایان‌نامه کارشناسی ارشد و رساله دکتری می‌داند و بدین جهت از دکتر علی رضائیان، دکتر محمد سعید تسلیمی، دکتر علی اکبر فرهنگی به لحاظ راهنمایی و مشاوره پایان‌نامه کارشناسی ارشد و دکتر سید مهدی الوانی، دکتر علی رضائیان و دکتر صادق آیینه‌وند، به لحاظ راهنمایی و مشاوره رساله دکتری و دکتر عادل آذر، دکتر ولی‌الله نقی‌پور فرد، دکتر حسن عابدی جعفری، دکتر لطف‌الله نبوی و دکتر حمید خداداد حسینی، به لحاظ داوری رساله دکتری و همچنین مرحوم دکتر حسن میرزایی اهرنجانی، دکتر منوچهر محسنی، دکتر محمدجواد عاصمی پور و دکتر ابوالحسن فقیهی، به جهت استفاده از محضر درس روش تحقیق و روش شناسی آنان در دوره کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری و همکاران بزرگوار جناب آقای دکتر محمدرضا مهرگان، دکتر ابراهیم برزگر، دکتر ابراهیم مقیمی، دکتر حسن دانایی فرد، دکتر محمد ابویی اردکانی، دکتر آرین قلی‌پور و دکتر ابوالفضل محمدی، به جهت بهره‌مندی از انتقادات و راهنمایی‌های ایشان در دوره‌های تحصیل و تدریس، سپاسگزاری می‌شود.

این کتاب، پس از انتشار الکترونیکی به همت انتشارات میدانچی به‌صورت چاپی نیز منتشر شد و به رایگان در اختیار دانش‌پژوهان قرار گرفت؛ از این رو جا دارد که از ناشر محترم نیز به‌ویژه به جهت رفتار کریمانه در عصر سودجویی، به لحاظ پرهیز از منافع مالی و اهتمام به انتشار دانش، بدون دغدغه اقتصادی تشکر شود؛ ضمن این که از حروفچین و صفحه‌پرداز کتاب، سرکار خانم مریم نائینی و سایر همکاران در انتشارات میدانچی، به لحاظ دقت نظر و سرعت عمل، تشکر و قدردانی می‌شود.

دکتر علی اصغر پورعزت
استاد دانشکده مدیریت دانشگاه تهران
تهران، پاییز ۱۳۹۳

habibkeshavarz@gmail.com

www.hkeshavarz.ir

فهرست مطالب

عنوان **صفحه**

نهج‌البلاغه، خطبه ۱۵۲:
بی‌گمان بینا، کسی است که بشنود و درباره آن بیاندیشد و بنگرد و بصیرت یابد و از عبرت‌ها بهره گیرد، سپس به راهی روشن گام نهد (ر.ک. ترجمه آیتی، ۳۴۷؛ و ترجمه جعفری، ۲۱۷).

مقدمه

رساله پژوهشی، مهم‌ترین دستاورد علمی هر دانش‌پژوهی است که با انگیزه کسب مهارت‌های آموزشی و پژوهشی، وارد دوره‌های تحصیلات تکمیلی می‌شود. این رساله بازنمای بسیاری از توانمندی‌ها، ظرفیت‌ها و قابلیت‌های دانش‌پژوه است و هر چند به لحاظ مشارکت استادان راهنما و مشاور و داور وی، می‌توان آن را کاری گروهی تلقی کرد، ولی در نهایت، این رساله صرفاً اثر دانش‌پژوهی تلقی می شود که آن را تدوین کرده است! به ویژه آنکه همواره امکان دارد که اعضای هیأت مشاوره و راهنمایی نیز نقدهایی بر آن داشته باشند.

اعتبار علمی هر رساله پژوهشی، در گرو اعتبار علمی یافته‌های پژوهشی مبنایی آن است؛ ضمن این که واضح است که هر پژوهش علمی، تحت تأثیر ساخت منطقی گزاره‌های ابتدایی یا مبنایی خود قرار می‌گیرد. بنابراین، دانشجو باید قبل از تدوین رساله، درباره اهمیت و مراتب استحکام منطق زیربنایی پژوهش و ارزش دستاوردهای علمی خویش بیاندیشد و سپس به رعایت نکات ظاهری تدوین رساله بپردازد.

این منطق زیربنایی، درواقع جان‌مایه و خمیرهٔ پژوهش است و همه ملاحظات روشی، تحت تأثیر آن قرار می‌گیرند. در واقع، داربن خلاقیت و نوآوری نیز از همین منطق زیربنایی ریشه می‌گیرد؛ در این جا تأکید می‌شود که اهتمام به خلاقیت و نوآوری، لازمه جذابیت پژوهش است. بنابراین، پیش از آغاز مراحل اصلی پژوهش، پژوهشگر باید تکلیف خود را روشن نماید. او باید برای خود روشن سازد که آیا واقعاً می‌خواهد یک کار پژوهشی اصیل و نوآورانه انجام دهد یا صرفاً مترصد به انجام رساندن پژوهش پایانی دوران تحصیل خویش است!

توصیه‌های ذیل مربوط به کسانی است که می‌خواهند به کارهای پژوهشی اصیل و خلاقانه بپردازند، گروه دوم به راحتی راه خود را خواهند یافت![۳]

برای انجام کار پژوهشی اصیل و نوآورانه، پژوهشگر باید متعهد به رعایت نکات ذیل باشد:

۱) امانت داری در مستندسازی و رعایت حقوق مادی و معنوی دیگران؛
۲) بیان بی‌پروا و دقیق یافته‌های علمی و ترک ویژگی‌های شخصیتی "قیّم دانش" بودن؛[۴]
۳) انتشار و ترویج صادقانه یافته‌ها و کمک به توسعه دانش.

نکته بسیار مهم آن است که دانشجو باید وقت خود را به‌گونه‌ای تنظیم کند که کار پژوهش، با تنگناهای زمانی در پایان دوره تحصیل مواجه نشود؛ وی باید به‌طور مستمر به استادان راهنما و مشاور مراجعه نماید و عدم دسترسی به آن ها را در میان دو نیمسال و به ویژه در ماه تابستان، مد نظر قرار دهد.

دانشجویانی که کار را با وسواس شروع می‌کنند، معمولاً وقت خود را تلف می‌نمایند؛ بنابراین، در پایان مجبور می‌شوند تا کار پژوهشی خود را بی‌دقت و با عجله جمع کنند و شرایطی بسیار پُراسترس و مملو از عوامل افزایش تنیدگی را تجربه نمایند.

مسئولیت تنظیم وقت در رسیدن به زمان بندی بر عهده دانشجوست. وی باید توجه داشته باشد که پژوهش او، دغدغه زندگی اوست و استادانش، هر یک دغدغه های متعدد و متنوعی در زندگی خود دارند. پس رعایت نظم و انضباط و زمان بندی پژوهشی، وظیفه دانشجوست.

---

[۳]. متأسفانه رویکرد بازاری به دانش، کار را به جایی رسانده است که پایان‌نامه‌ها و رساله‌های استاندارد، با موضوع‌های گوناگون، در بورس‌های حراجی شعور و معرفت عرضه شده، خرید و فروش می‌شوند؛ به‌طوری که امروزه دانشمندنمایان نادان می‌توانند در کنار سایر رکوردها، رکورد بی‌حیثیتی علمی را نیز کسب کنند. حتی گزارش می‌شود که برخی از استادنمایان بی‌هویت، انجام بخش‌هایی از پژوهش دانشجو را در ازای چیزی یا مبلغی برعهده می‌گیرند! با امید به آن که با اخراج این دانشمندنمایان آلوده‌اندیش، فضای دانشگاه‌ها سالم‌تر شود، تأکید می‌گردد که هرگونه قرار این چنینی بین استاد و دانشجو، از منظر شرف، شرع و اخلاق، مطرود است.

[۴]. دانش‌پژوه نباید خود را قیّم دانش تلقی نماید. گاهی مشاهده می‌شود که دانشجو به جهت علاقه به یک فرضیه یا نظریه، رد آن را برنمی‌تابد و به توجیه غیرعالمانه و بی‌منطق یافته‌ها می‌پردازد؛ گاهی نیز از حریم علم و دانش خارج شده، سیاست‌بازانه به داده‌سازی و تحریف اطلاعات روی می‌آورد.

امانت داری در مستندسازی

دانش‌پژوه باید مراقب باشد که ایده‌های ابتکاری یا یافته‌های پژوهشی دیگران، دارایی معنوی و گاهی مادی آنان تلقی می‌شوند؛ بنابراین عدم رعایت امانت در استفاده از آراء آنان، نوعی دزدی عالمانه محسوب می‌گردد! قابل تأمل است که وقاحت و ضریب خطاکاری در دزدی عالمانه، بیش از دزدی ناآگاهانه است!

به هر حال، برای پرهیز از دزدی (آگاهانه یا ناآگاهانه) در فراگرد پژوهش، توصیه می‌شود که پژوهشگر به موارد ذیل حساس باشد:

الف) ذکر منابع و مآخذ همه گفته‌ها و اندیشه‌هایی که به‌طور شفاهی با آن ها مواجه شده است؛ برای مثال، گاهی پژوهشگر در مراحل تحصیل خویش در کلاس درس برخی از استادان حاضر می‌شود و مطالبی را از آن ها می‌آموزد که بی‌بدیل و بسیار جدید بوده، حاصل اندیشه و تلاش نوآورانه و خلاق آن استادانند. همچنین گاهی در محاوره‌های دوستانه، نبوغ همکلاسی‌ها، هم‌دوره‌ای‌ها و همکارانی که هر یک برنامه‌های طولانی آموزش، تفکر و پژوهش را طی کرده‌اند، در سخنانی بدیع جلوه‌گر می‌شود. گاهی نیز استادان از دانشجویان خود نکات جدید و خلاقانه و تأمل‌برانگیزی می‌آموزند! در همه این موارد، پژوهشگر (استاد یا دانشجو) باید مآخذ اصلی گفته‌ها و نوشته‌های خود را ثبت نماید. برای این مقصود، هم می‌توان از زیرنویس استفاده کرد و هم می‌توان این مهم را در متن یادآوری کرد:

مثال:

الف) تذکر در زیرنویس:

متن: ... محقق باید کاخ استدلالی[1] خود را به گونه‌ای طراحی نماید که از استحکام و قوام کافی برخوردار باشد. این کاخ از گزاره‌هایی تشکیل می‌شود که هر یک باید چون خشتی محکم، به استحکام کل بنا کمک کنند.

زیرنویس: [1]. استفاده از اصطلاح "کاخ استدلالی"، حاصل استفاده آزاد از کلاس درس استاد فقید و دانشمند فرزانه، مرحوم دکتر حسن میرزایی اهرنجانی، با عنوان "مبانی فلسفی تئوری‌های سازمان" در دوره دکتری دانشکده مدیریت دانشگاه تهران (در سال ۱۳۷۸) است.

ب) تذکر در متن:

متن: به قول دکتر ابراهیم برزگر (در محفل دوستانه برخی پژوهشگران علوم انسانی ـ سال ۱۳۷۹) آنچه در مسیر کسب موفقیت و پیشرفت علمی، یک دانش‌پژوه را متمایز می‌سازد و او را در موقعیت مرجعیّت و صاحب‌نظری قرار می‌دهد، خلاقیت و نوآوری است.

بدین ترتیب، شما می‌توانید به این‌گونه مباحث شفاهی استناد کنید و بهتر آن است که مآخذ و تاریخ تقریبی اخذ آن ها را نیز ذکر نمایید.

ب) ذکر مبانی و ریشه‌های اصلی شکل‌گیری اندیشه خویش، به طوری که مطالعه‌کنندگان و پژوهشگران را به مآخذ اصیل برخی ایده‌ها و اندیشه‌های نویسنده رهنمون گردد. در این‌گونه موارد، پژوهشگر (نویسنده) به حوادث، گفته‌ها یا شنیده‌هایی اشاره می‌کند که جرقه اولیه فهم یک موضوع یا آشنایی با یک مفهوم را در ذهن او ایجاد کرده‌اند:

مثال:

متن: در پرتو استعاره راه،[1] سازمانی به تصویر کشیده می‌شود که در ابعاد مکان و زمان گسترش می‌یابد؛ بدین ترتیب راهی فراروی انسان قرار می‌گیرد که گویا بعد زمان را می‌شکافد و وارد آینده می‌شود. در پرتو این تصویر ذهنی، سازمان همچون راهی است که در امتداد آینده گسترش می‌یابد.

زیرنویس: [1]. توسعه مفهوم استعاره راه برای فهم سازمان، تحت تأثیر ابداع این استعاره برای فهم روش سیاسی، توسط دکتر ابراهیم برزگر (استاد دانشگاه علامه طباطبایی ـ رشته علوم سیاسی) بوده، کاربست آن برای فهم سازمان، در پرتو مشاوره های عالمانه ایشان در سال‌های ۱۳۷۶ و تلاش علمی دکتر سید محمدحسین هاشمیان در پایان‌نامه کارشناسی ارشد، در سال ۱۳۸۴ (به راهنمایی اینجانب) میسر گردیده است.

بدین ترتیب، منشأ و مبدأ هریک از ایده‌ها و دیدگاه‌ها، باید به گونه‌ای ذکر شود که مطالعه‌کننده را از سیر توسعه و نحوه شکل‌گیری آن در اندیشه پژوهشگر، آگاه سازد. یک فایده مهم این دقت در سندآوری، راهنمایی پژوهشگران بعدی به امکان استفاده از مآخذ اصلی است؛ برای نمونه، در مورد مثال فوق، پژوهشگر بعدی می‌تواند با مراجعه به دکتر ابراهیم برزگر یا آثار وی، به مباحث عمیق‌تری درباره «استعاره راه» دست یابد.

ج) ذکر مآخذ و منابع همه مباحثی که به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم از آن ها استفاده شده است، اعم از مباحث منتشر شده یا مباحث منتشر نشده.

مثال:

الف) برای ارجاع غیرمستقیم:

در تلاش برای بازشناسی هویت مدیریت دولتی (**ر.ک.** پورعزت، ۱۳۸۷، ۲۷۴)، می‌توان چنین اظهار نظر کرد که ...

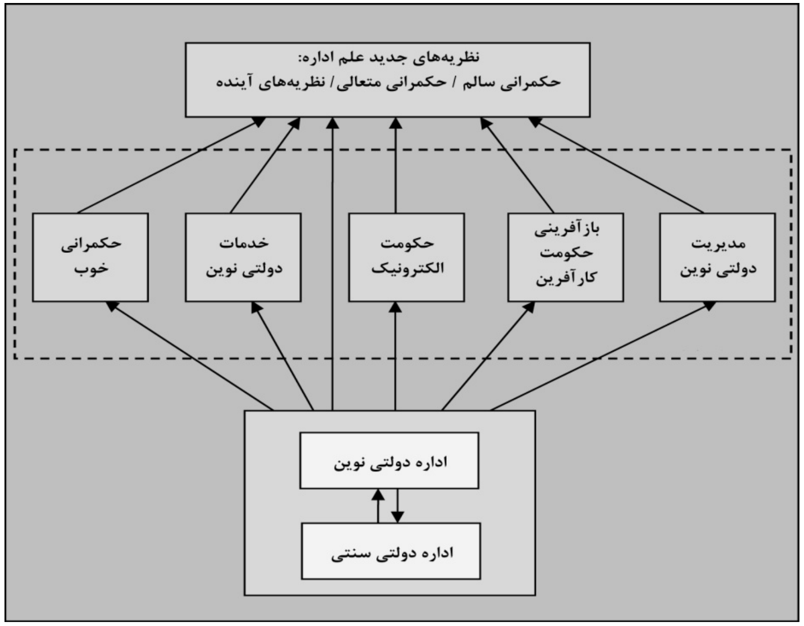
ب) برای ارجاع مستقیم:

در حالی که از دیدگاه برخی صاحب‌نظران، سازمان در شأن فاعل (Scott & Davis, 2007, 1) و شکل‌دهنده واقعیت‌های محیطی ظاهر می‌شود، برخی صاحب‌نظران نیز برآنند که محیط، سازمان را شکل می‌دهد ...

ج) برای نقل قول دقیق:

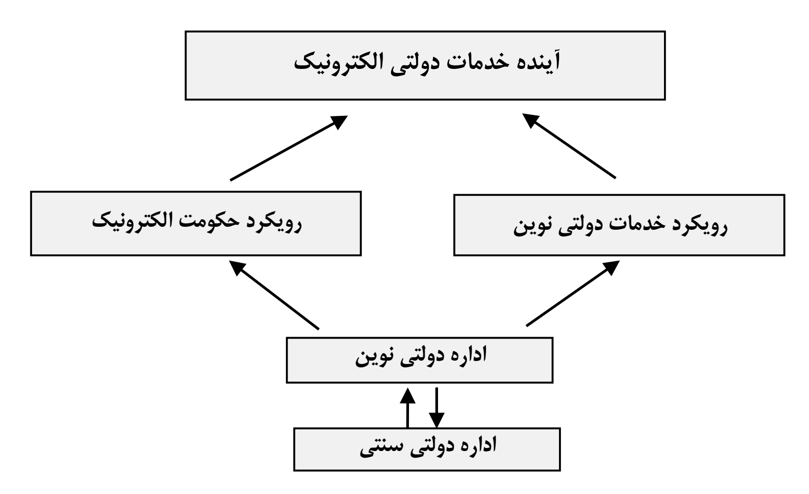
ژوزف راز بر آن است که «هیچ عدالتی بدون حقیقت، وجود ندارد» (Raz, 1990, 153)؛ یعنی عدالت باید ...

این شیوه امانت داری در سندآوری، دربارهٔ تصاویر، نمودارها، جداول، مدل‌ها و شکل‌ها، تشدید می‌شود! به‌طوری‌که اگر پژوهشگر از جدول یا نمودار یا مدل طراحی شده توسط دیگران استفاده نماید، باید مشخصات کامل سند آن را دقیقاً بالای جدول یا زیر شکل یا نمودار یا تصویر یا مدل ذکر نماید؛ ضمن اینکه طبق قانون حق مالکیت معنوی، باید مجوز استفاده از آن را مورد استناد و اشاره قرار دهد.

نمودار ۱. بازشناسی هویت مدیریت دولتی (منبع: پورعزت، علی اصغر. ۱۳۸۷ در کتاب *مبانی دانش اداره دولت و حکومت*، ص ۲۷٤؛ این نمودار در اینجا بر اساس مجوز شماره ...... به تاریخ .... از سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی، بازتولید شده است).

البته در مواردی که پژوهشگر در شکل مورد استفاده، دخل و تصرف می‌نماید و آن را تغییر می‌دهد، نیازی به اخذ مجوز نیست! ولی باید منبع یا منابع اقتباس خود را به دقت ذکر نماید. این دخل و تصرف ممکن است از طریق کاستن از ابعاد شکل اصلی یا افزودن بر آن، انجام پذیرد؛ در هر صورت، پس از اعمال تغییر، دیگر نمی‌توان سند اصلی را مستقیماً مورد ارجاع قرار داد و بهتر است در مورد منابع فارسی، از اصطلاحاتی نظیر «براساس:» یا «اقتباس از:» یا «برگرفته از:» و در مورد منابع انگلیسی، از اصطلاحاتی نظیر "adapted:" و "based on:" استفاده گردد.

نمودار ۲. رصد هویت آینده خدمات دولتی الکترونیک (بر اساس: پورعزت، ۱۳۸۷، ۲۷٤)

همان‌طور که در این مثال مشاهده می‌شود، به لحاظ تغییرات ابتکاری کاهنـده در مـتن (نمـودار۱)، نمی‌توان آن را دقیقاً به سند نمودار اصلی ارجاع داد؛ بنابراین، دیگر کسب مجـوز بـرای بازتولیـد آن به‌صورت جدید (نمودار ۲)، ضرورت ندارد؛ ضمن این که به لحاظ بروز نوآوری یا تغییـر در مـدل یـا طرح اولیه، باید به این مهم اشاره شده، تصریح گردد که سند اولیه تغییر یافته است تا مشخص شود که مسئولیت این تغییرات، برعهده نویسنده یا پژوهشگر حاضر است.

گاهی نیز استفاده از بخشی از یک نمودار مهم ضرورت می‌یابد؛ در این‌گونه موارد می‌توان صـرفاً آن بخش مورد نظر را جدا کرد و مورد استناد قرار داد. برای مثال، به چهار نمودار ذیل که هـر یـک بـر بخشی از یک نمودار اصلی دلالت دارد، توجه فرمایید:

نمودار الف. اداره دولت به مثابه بدنه‌ای از دانش:

چیستی اداره

(adapted: Raadshelders, 1999, 292)

نمودار ب. اداره دولت به مثابه بدنه‌ای از دانش:

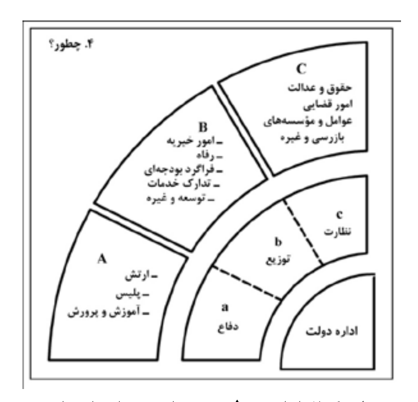
کیستی اداره کننده

(adapted: Raadschelders, 1999, 292)

نمودار ج. اداره دولت به مثابه بدنه‌ای از دانش:

چرایی اداره

(adapted: Raadschelders, 1999, 292)

نمودار ۴-۲. اداره دولت به مثابه بدنه‌ای از دانش:

چگونگی اداره

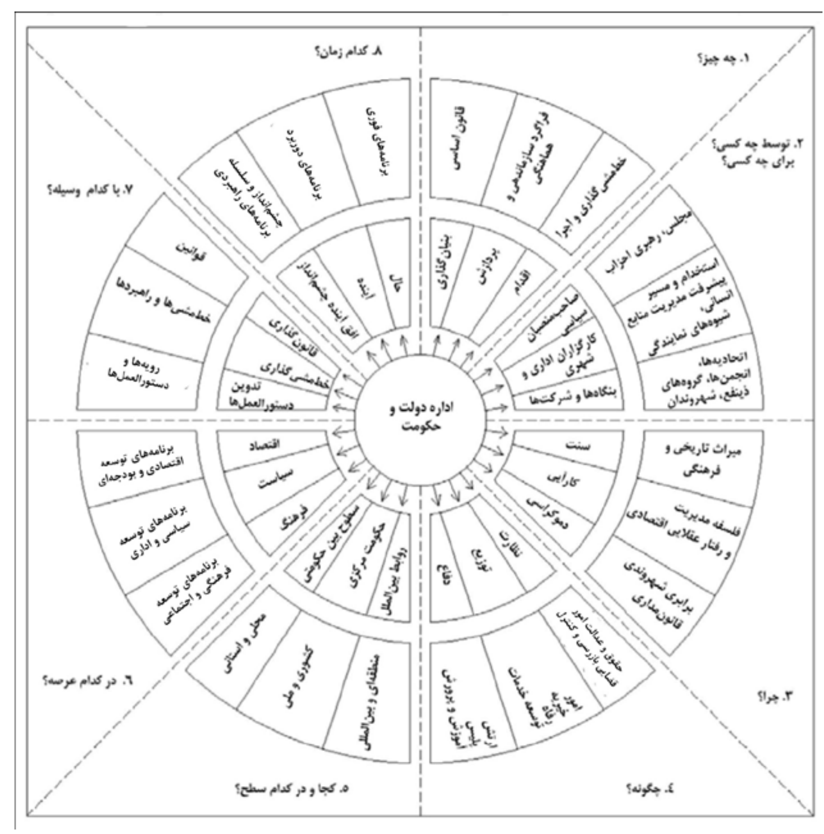
(adapted: Raadschelders, 1999, 292)

نمودار ۳. بخش‌های تفکیک شده از یک نمودار دایره‌ای در قالب چهار نمودار جداگانه

همان‌طور که می‌توان تصور کرد، اصل این نمودارها، به‌صورت دایره‌ای بزرگ ترسیم شده است! ولی در این جا برحسب موارد استفاده، هر بخش به‌صورت جداگانه مورد استفاده قرار گرفته است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود، در این جا، هنگام ارجاع، از اصطلاح "بر اساس:" یا "Adapted:" استفاده شده است.

توجه شود که هر یک از چهار نمودار فوق، ممکن است به‌طور مجزا و جدا از سایر نمودارها مورد اشاره و استناد قرار بگیرد. بدیهی است که در این‌گونه موارد، شایسته نیست کـه کـل نمـودار مـورد استفاده قرار گیرد و اکتفا به یک بخش از نمودار اصلی کافی است.

در نمودار ۴ نیز باید به همین صورت سندآوری شود، ولی باید توجه داشت که در چهار نمودار قبلی، بخش‌هایی از سند اصلی حذف شده بودند، در حالی کـه در نمـودار ۴، بخـش‌هـایی بـه آن افـزوده شده‌اند. در نمودار اصلی که توسط ژوز رادشلدرز طراحی شده اسـت، فقـط بـه بخـش‌هـای دال بـر «چیستی، کیستی، چرایی و چگونگی» اداره اشاره شده است؛ در حالی‌که در نمـودار ۴ بـر «عرصـه، سطح، وسیله و زمان» اداره نیز تأکید شده است. بنابراین، نمودار ۴ نموداری توسعه یافتـه و اقتبـاس شده از نمودار رادشلدرز است.

نمودار ٤. اداره دولت و حکومت به مثابه بدنه‌ای از دانش

(adapted: Raadschelders, 1999, 292)

در همه موارد فوق، مشخصات اصل اسناد و مدارک و مآخذ مورد ارجاع، در فهرست منابع و مآخذ نیز آورده می‌شوند. پژوهشگر باید تلاش کند تا حتی‌المقدور، فهرست پایانی را به‌صورت دقیق و با امانت داری، به‌صورت الفبایی تهیه نماید. در مواردی که در پژوهش مورد نظر، از جزوه‌ای منتشر نشده استفاده شده باشد، باید پس از ذکر نام سند، این نکته نیز در داخل پرانتز مورد اشاره قرار گیرد.

مثال:

الف) در متن اثر: (میرزایی اهرنجانی، ۱۳۶۳).

ب) در پایان اثر: میرزایی اهرنجانی، حسن. ۱۳۶۳. ***مدیریت توسعه و عمران روستایی (جزوه منتشر نشده).*** دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی، دانشگاه تهران.

توجه شود که در مورد این اثر، نام ناشر تغییر یافته و اکنون (سال ۱۳۹۳) "دانشکده مدیریت" خوانده می‌شود؛ با این حال، در مورد این اثر باید به نام قدیمی (دانشکده علوم اداری و مدیریت بازرگانی) ارجاع شود.

رابطه خلاقیت با امانت‌داری و روش‌گرایی افراطی

نکته بسیار مهم درباره خلاقیت و امانت‌داری و منش پژوهشگری، این مهم است که "امانت‌داری بر مراتب خلاقیت می‌افزاید"؛ زیرا آدمی را منیع‌الطبع بار می‌آورد و از دست‌اندازی به دارایی علمی و فرهنگی دیگران بازمی‌دارد. بنابراین، افراد امانت‌دار، مجبور می‌شوند که اعتمادبه‌نفس را پیشه خود سازند و با توکل به خالق یکتا، برای ابراز دیدگاه‌های جدید و خلاق خود تلاش نمایند. از این رو، می‌توان ادعا کرد که امانت‌داری به خلاقیت نزدیک تر است و عدم توجه به آن، صرفاً نوعی صدرنشینی موقت و ناپایدار را برای پژوهشگر متخلف سبب می‌شود.

باید توجه داشت که تأکید افراطی بر روش نیز ازجمله عواملی است که از خلاقیت می‌کاهد؛ حتی می‌توان ادعا کرد که تأکید بیش از حد بر روش، ناشی از سلطه تمایلات محافظه‌کارانه بر پژوهشگران است. این حد از محافظه‌کاری، موجب افزایش تقلید می‌شود و به همین جهت، مورد انتقاد بسیاری از دانشمندان واقع می‌گردد؛ زیرا این دانشمندان بر عواقب وخیم تقلید در ساحت دانش‌اندوزی وقوف دارند و می‌دانند که این تقلید به رکود علمی می‌انجامد!

فراگرد پژوهش و تدوین رساله پژوهشی

هنگامی که پژوهشگر با عزم راسخ، وارد مرحله پژوهش می‌شود، شایسته است که ابتدا دربارهٔ رسالت خطیر خویش بیاندیشد و اهمیت کار خود را در نظر آورد.

او باید بیاندیشد که آثار محققان و پژوهشگران گذشته، جهان حاضر را آن‌چنان که ملاحظه می‌شود شکل داده‌اند! احتمالاً اثر یا آثار او نیز تا دوره‌هایی نامعلوم از دوران آینده، اثرگذار خواهند بود! آثاری که ممکن است مثبت یا منفی باشند؛ ضمن این‌که ممکن است شدید، متوسط، ضعیف یا خنثی باشند. منظور از اثر خنثی، حالتی است که بود و نبود یک پژوهش، هیچ تأثیری بر جامعه علمی و حیات اجتماعی آن نداشته باشد! بنابراین، اثر خنثی، اثر بی‌اثری است! اثر اتلاف منابع پژوهشی است! به همین جهت تأکید می‌شود که پژوهشگر باید هنگام انتخاب موضوع پژوهشی خود، دقت کند تا حتی‌المقدور موضوعی مفید، جدید، جذاب و اثرگذار بر جامعه انسانی را انتخاب و صورت‌بندی نماید.

یکی از صاحب‌نظران[۵] چنین تأکید می‌کند: دانشگاهی که در آن سالیانه از شش هزار پایان‌نامه و رساله دفاع می‌شود، باید بتواند سالی شش هزار مسأله و مشکل جامعه را برطرف سازد یا از شدت آن ها بکاهد.

نکته مهم این است که آثار پژوهش‌های خوب یا بد یا خنثی، در هر سه حالت جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهند؛ ضمن این که جامعه علمی نیز از آثار خوب، اثر خوب می‌پذیرد و از آثار بد یا خنثی، اثر بد؛ به ویژه از آن حیث که آثار خنثی نیز در جامعه علمی پیامدهای مخرب دارند و حمایت از آن ها موجب تضییع و هدررفت استعدادها و منابع جامعه علمی می‌شود.

---

۵. دکتر فرهاد رهبر، رئیس سابق دانشگاه تهران در سال‌های ۹۲-۱۳۸۶.

مراحل اصلی تدوین رساله پژوهشی را می‌توان به شرح ذیل فهرست کرد:

یک) کسب آمادگی اخلاقی برای پژوهش علمی؛

دو) انتخاب موضوع پژوهش؛

سه) طرح یک یا چند سؤال پژوهشی؛

چهار) انتخاب استادان راهنما و مشاور؛

پنج) مصاحبه اکتشافی؛

شش) مطالعه اکتشافی؛

هفت) طراحی یا انتخاب طرح یا مدل اولیه پژوهش (ویرایش نخست) و تدوین سؤالات و یا فرضیه‌ها، بر اساس آن؛

هشت) تهیه فهرست واژگان راهنما؛

نه) ترسیم نقشه ادبی پژوهش؛

ده) تدوین مبانی نظری یا ادبیات پژوهش؛

یازده) طراحی مدل برخاسته از ادبیات (ویرایش دوم مدل پژوهش)؛

دوازده) ساده‌سازی مدل برخاسته از ادبیات و تدوین مدل خام پژوهش (ویرایش سوم مدل پژوهش)؛

سیزده) بازنگری سؤالات و/ یا فرضیه‌ها بر اساس مدل خام پژوهش؛

چهارده) تدوین طرح روش‌شناسی پژوهش؛

پانزده) بازنگری طرح یا مدل خام پژوهش با توجه به روش منتخب (ویرایش چهارم مدل پژوهش)؛

شانزده) انتخاب یا طراحی ابزار گردآوری اطلاعات؛

هفده) اعتباریابی ابزار گردآوری اطلاعات؛

هجده) گردآوری اطلاعات؛

نوزده) تحلیل اطلاعات و تدوین یافته‌ها؛

بیست) تفسیر یافته‌ها و بیان آن ها به زبان علمی متداول؛

بیست‌ویک) تدوین خلاصه و نتیجه‌گیری؛

بیست‌ودو) ارائه پیشنهادهای کاربردی؛

بیست‌وسه) بازنگری طرح پژوهشی برای ارائه پیشنهادهای علمی به پژوهشگران بعدی (ویرایش پنجم مدل پژوهش)؛

بیست‌وچهار) مستندسازی عبرت‌های علمی و پژوهشی (پیشنهاد به خود برای عبرت آیندگان)؛

بیست‌وپنج) پیشنهادهای ذوقی و ایده‌های ابتکاری؛

بیست‌وشش) تنظیم فهرست منابع و مآخذ؛

بیست‌وهفت) تدوین گزارش قابل ارائه به مجامع علمی.

یک) آمادگی اخلاقی برای پژوهش علمی

هر پژوهش علمی، داستانی دارد که بخش مهمی از زندگی پژوهشگر را روایت می‌کند؛ داستانی که پژوهشگر در جریان پژوهش خود، آن را می‌سازد و گاهی نیز منتشر می‌نماید. بدیهی است که هرچه این روایت اخلاقی‌تر باشد، او می‌تواند زندگی بهتری بسازد؛ ضمن این که رعایت اصول اخلاقی در جریان پژوهش، موجب قوام و اعتبار آن شده، اصالت پژوهش را تضمین می‌نماید.

بنابراین توصیه می‌شود که پژوهشگر پیش از ورود به پژوهش، خود را متقاعد سازد که در کل جریان پژوهش به اصول اخلاقی دانشگاهی متعهد بماند.

همان‌گونه که قبلاً مطرح شد، رعایت اصول اخلاقی، موجب توسعه روحیه توکل، افزایش سطح اعتمادبه‌نفس و افزایش سطح خلاقیت می‌شود؛ ضمن این که مراودات اجتماعی دانشمندان را بهبود می‌بخشد و ساخت و زمینه ارتباطی اخلاقی‌تری را سبب می‌شود.

نکته بسیار مهمی که باید در این مرحله مدنظر پژوهشگر باشد، تأثیر پژوهش بر ساخت اجتماعی واقعیت[۶] و به تعبیری ساخت واقعیت آینده[۷] است؛ زیرا پژوهش علمی، نوعی ظرفیت گفتمان‌سازی[۸] و معنابخشی[۹] دارد و واقعیت‌های اجتماعی را سمت و سو می‌دهد؛ ضمن این‌که با استمرار تأثیر بر جامعه، آینده را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

دو) انتخاب موضوع پژوهش

دانش‌پژوه باید موضوع پژوهش خود را از میان مسائل و مشکلات اجتماعی، برحسب علایق خود، در ارتباط با رشته تحصیلی خود و با در نظر گرفتن مسیر پیشرفت حرفه‌ای خود برگزیند. باید توجه داشت که انتخاب موضوع پژوهش، بسیاری از انتخاب‌های بعدی فرد را تحت تأثیر قرار می‌دهد و به‌ویژه حریم انتخاب سؤالات پژوهشی او را محدود می‌سازد؛ بنابراین، بهتر است بعد از مطالعه و مشاوره کافی، صورت پذیرد.

در این مرحله، به‌ویژه شایسته است که نیازها و مصالح اجتماعی به‌طور جدی مد نظر پژوهشگر قرار گیرند تا موضوعی انتخاب شود که پژوهش دربارۀ آن، برای جامعه نیز مفید باشد.

به‌مثابه نمونه‌هایی از موضوعات پژوهشی خوب، در رشته‌های خط‌مشی علم، فن‌شناسی، آینده‌پژوهی، مدیریت بازرگانی و مدیریت دولتی، می‌توان مقوله‌ها و موارد ذیل را مد نظر قرار داد:

الف) عوامل پیشرفت در عرصه‌های علم و فن‌شناسی و ساخت؛

ب) عوامل انحطاط کشورها و فرهنگ‌ها؛

---

۶. Social Construction of reality (SCR)

۷. Construction of Future reality (CFR)

۸. Discourse making

۹. Sense making

ج) نقش سیستم اداری در کامیابی کشورها؛

د) عوامل مؤثر بر توسعه تجارت سالم؛

ه) شناسایی و معرفی گزاره‌های شکل دهنده سیستم پشتیبان استراتژی[۱۰] یا راهبرد، در متون ادب فارسی؛ نظیر آثار فردوسی، مولوی، عطار، نظامی، حافظ، سعدی، اعتصامی، شهریار، رودکی[۱۱] و حکمت‌های بزرگمهر و امیرکبیر.

هنگام انتخاب موضوع، بهتر است مفاهیم ذیل مد نظر قرار گیرند:

هر پژوهش، ورودی، فراگرد، خروجی، پیامد و اثر نهایی خاص خود را دارد. بهترین موضوعات پژوهشی، مواردی‌اند که احتمال دارد اثر نهایی بهتری داشته باشند!

مثال:

برنامه‌ریزی راهبردی برای ارتقای سطح سلامت جامعه، از طریق رسانه ملی.

ورودی **Input**	**فراگرد** **process**	**خروجی** **Out put**	**پیامدها** **outcome**	**اثر نهایی** **impact**
دانش فنی دانش پزشکی دانش روان‌شناسی	پژوهش درباره نحوه ساخت و پخش برنامه	فناوری ساخت برنامه/ آموزش اصول سلامت به عامه مردم	مثبت: شیوع رفتار معقول و خردمندانه در میان آحاد جامعه	افزایش سطح سلامت عمومی
			منفی: افزایش ناامیدی و ترس	کاهش سطح سلامت روانی

با در نظر گرفتن سیر تسلسلی پیامدها، پژوهشگر مسئول باید همواره در اندیشه آن باشد که زحمات و فعالیت‌های پژوهشی او، به تأثیر پایدار و مفید در جامعه هدف منجر شوند!

برخی نظریه ها، دیدگاه ها، شکل‌ها، نمودارها، مقالات و کتاب‌ها بسیار مفید و اثرگذارند. برای مثال، می‌توان به نمودارهای ۳ و ۴ که از مقاله رادشلدرز (۱۹۹۹) اقتباس شده‌اند اشاره کرد.

همان‌طور که در بخش‌های گوناگون نمودار ۳ ملاحظه می‌شود، می‌توان موضوعات رشته مدیریت دولتی را به تعبیر رادشلدرز، به چهار حوزه متفاوت، بر اساس چیستی، چرایی، کیستی و چگونگی تقسیم کرد. پیشنهاد من آن است که ابعادی چون سطح اقدام، عرصه اقدام، زمان اقدام و ابزار اقدام نیز به منزله چهار حوزه مهم دیگر به حوزه‌های پیشنهادی رادشلدرز اضافه شوند (پورعزت، ۱۳۹۰، ۴۴).

[۱۰]. Strategy support system (3S)

[۱۱]. نظیر کلیله و دمنه

با در نظر گرفتن نمودار ۴، دانش‌پژوه مدیریت دولتی می‌تواند حداقل یکی از هشت حوزه مورد اشاره در آن را به مثابه موضوع پژوهش خود برگزیند.

یک نکته مهم دیگر، تمایل به آرمان‌گرایی در انتخاب موضوع است که با دو رویکرد قابل تحلیل است:

برخی برآنند که باید واقع‌بین بوده و فقط به موضوعات و مقوله‌های عینی و آفاقی و ساده پرداخت؛ با این ادعا که چنین موضوعاتی به سرعت بررسی و مطالعه شده، پژوهیده می‌شوند و می‌توان از نتایج پژوهش دربارهٔ آن‌ها دفاع کرد؛ در حالی که پرداختن به مقوله‌های ذهنی و انفسی و پیچیده، دشوار است و پژوهشگر را اسیر خود می‌سازد.

در تحلیل این مهم، قابل تأمل است که آرمان‌گرایی در ذات خود نه خوب است و نه بد! درواقع، نحوه مواجهه با آرمان‌گرایی است که گاهی کارکردها و گاهی کژکارکردهای آن را نمایان می‌سازد.

در مقام پژوهش، بهتر است از آرمان‌گرایی پرهیز شود؛ ولی در مقام کشف و ترسیم اهداف پژوهشی حتی می‌توان از فوائد آرمان‌گرایی دفاع کرد؛ یعنی در مقام کشف پژوهشگر می‌تواند و مجاز است که آرمان‌گرا باشد! ولی در مقام پژوهش باید سعی کند که کاملاً دقیق، صادق و واقع‌گرا عمل کند.

توجه به این نکته نیز مهم است که کشف دوباره و مکرر کشف شده‌ها، هرچند که واقع‌گرایانه باشد، فایده‌ای در بر نداشته، حتی تحقیرآمیز است! برای مثال، تغییر جامعه آماری یا نمونه مورد بررسی یا روش تحلیل آماری، الزاماً به دانش‌افزایی نمی‌انجامد و معمولاً در امتداد تمایلات فریب‌کارانه در ساحت دانش، انجام می‌پذیرد. تأکید می‌شود که سهم خلاقیت در دانش‌افزایی بسیار مهم است و توصیه می‌گردد که دانشجو باید موضوعی را برگزیند که او را دغدغه‌مند ساخته و به تعبیری "بی‌خواب" و "مشتاق" نماید؛ زیرا موضوعاتی که دغدغه‌ای برای او ایجاد نمی‌کنند و شوقی را در او برنمی‌انگیزند، برای او ارزش مطالعه و پژوهش ندارند و احتمالاً با بی‌حوصلگی پژوهیده می‌شوند؛ بنابراین، موضوع باید به حد کافی چالش‌برانگیز باشد و پژوهشگر را به هیجان آورد و برانگیزاند تا با تلاش بیشتر، از عهده مهار چالش‌های پیش‌روی پژوهش برآید. خلاصه این‌که اگر موضوعی، هیچ چالش و هیجان و نگرانی خاصی برای پژوهشگر ایجاد نکند، احتمالاً درخور تحقیق و پژوهش نیست و بهتر است رها شود یا به پژوهشگرانی سپرده شود که بدان علاقه‌مندند.

سه) طرح سؤال پژوهشی

سؤالات پژوهشی خوب، ازجمله مهم‌ترین دستاوردهای هر پژوهشگر، به ویژه پس از طی دوره آموزشی، محسوب می‌شوند؛ ضمن این‌که دستیابی به سؤال خوب، بخش مهمی از مسیر پژوهش را روشن می‌نماید. به همین دلیل، گاهی اظهار می‌شود که اگر پژوهشگر به سؤال خوب دست یابد،

بخش مهمی از راه پژوهش را طی کرده است! این سؤالات در ایده‌هایی ریشه دارند کـه معمـولاً در حین مطالعه ادبیات و نظریه های پیشین و یا حتی در جریان زندگی افراد شکل می‌گیرند یا بـه‌طـور تصادفی در حضور آن ها مطرح می‌شوند. نکته مهم این است که ایده‌ها بر واقعیت‌ها تـأثیر دارنـد و واقعیت‌ها نیز ایده‌ها را می‌سازند (Scott & Davis, 2007, X). پس هنگام ایده‌پردازی دربارهٔ موضوع پژوهشی، باید دقت کرد که ایده‌های امروز ما، واقعیت‌هـای فردایمـان را شـکل مـی‌دهنـد (Pourezzat, 2010). بنابراین اگر من موضوع بهتری را برای پژوهش خـود برگـزینم، احتمـالاً جامعه من، در آینده زندگی بهتری را تجربه خواهد کرد؛ از این رو تأکید می‌شود که پژوهشگران باید تلاش کنند تا موضوعات و سؤالات خود را مسئولانه‌تر انتخاب نمایند.

سؤال خوب برای پژوهش، باید از ویژگی‌های زیر برخوردار باشد:

الف) روشن، واضح و صریح باشد؛
ب) جدید باشد؛
ج) چالش‌برانگیز باشد؛
د) مسأله یا مشکلی را حل نماید؛
هـ) با استفاده از متغیرها یا مفاهیمی قابل بررسی (سنجش‌پذیر) شکل گرفته باشد.

در اینجا منظور از مشکل وجود یک نارسایی در جریان واقعی زندگی و امور اجتماعی است؛ در حالی که منظور از مسأله، وجود ابهام یا نارسایی در پاسخ به یک سؤال علمی است! بر این اساس، هرگـاه در ساحت یک دانش یا حوزه معرفتی، مقوله‌ای "غیرقابل فهم" یا "غیرقابل تحلیل" یا "ناشناخته" یا "حل نشده" وجود داشته باشد، یک مسأله وجود دارد! تأکید می‌شود که تـلاش بـرای پاسـخ بـه مسأله، معمولاً در ساحت پژوهش‌های بنیادی انجام می‌پذیرد.

بدین ترتیب، "حل مسائل" به توسعه "مرزهای مجموعه دانش‌های بنیادی" و "حل مشکلات" به توسعه "مرزهای دانش‌های کاربردی" کمک می‌نماید.

در پایان این مبحث، تأکید می‌شود که مهم‌ترین سرمایه علمی هر دانشمند، سؤالاتی هسـتند کـه او مترصد حل آن هاست یا دغدغه حل آن‌ها را دارد، نه پاسخ‌هایی که بـه آن هـا رسـیده اسـت! زیـرا سؤالات امروز او، دانش آینده و واقعیت آینده جهان را می‌سازند؛ در حالی که پاسـخ‌هـای امـروز او، واکنشی به سؤالات گذشته اویند که دانش امـروز و واقعیـت علمـی امـروز را سـاخته‌انـد! بنـابراین، سؤالات امروز جامعه علمی ما، نقش مهم‌تری در ساخت آینده ما دارند!

در این امتداد، تأکید می‌شود که استادان دانشـگاه و دانشـجویان، مسـئولیت سـنگینی در ارتبـاط بـا آیندگان برعهده دارند؛ زیرا فراگرد ساخت واقعیت آینده (Pourezzat, 2010)، به شـدت تحـت تأثیر سؤالات، پژوهش‌ها و دانش و مهارت اندوخته امروز آن‌ها قرار می‌گیرد.

به مثابه نمونه‌هایی از سؤالات خوب، می‌توان این موارد را مد نظر قرار داد:

الف) مهم‌ترین عوامل مؤثر بر پیشرفت یک کشور در عرصه‌های علم و فناوری و ساخت کدامند؟
ب) مهم‌ترین عوامل انحطاط کشورها و فرهنگ‌ها کدامند؟
ج) سیستم اداری هر کشور تا چه حد بر مراتب کامیابی آن کشور تأثیر دارد؟
د) برای تحقق شرایط تجارت سالم، چه می‌توان کرد؟
ه) ساخت غالب ادبیات رایج در میان آحاد یک جامعه، تا چه حد بر روند شکل‌گیری ساختارهای اداری آن جامعه اثرگذار است؟

چهار) انتخاب استادان راهنما و مشاور

پژوهشگاه‌ها و دانشگاه‌ها نیز مانند سایر واحدهای اجتماعی، تحت تأثیر انواع تنش‌ها و ارتباطات سیاسی قرار می‌گیرند! تنش‌هایی که گاهی به فعالیت‌های آموزشی و پژوهشی نیز سرایت می‌کنند. در چنین موقعیتی، طریق خردمندانه برای انتخاب استادان راهنما و مشاور، رجوع به سیره علمی و عملی آن‌هاست؛ سیره‌ای که به دور از دعاوی و تبلیغات، از دستاوردهای علمی استادان حکایت دارد.

به‌هرحال، دانشجوی متعهد به اخلاق و دانش، باید تلاش کند تا استادی را برگزیند که:

الف) در سیر توسعه دانش، متعهد به رعایت مبادی اخلاقی باشد؛
ب) به تبع شرط اول، در موضوع مورد پژوهش، صاحب‌نظر و متخصص باشد؛
ج) از وقت و فرصت کافی برای همکاری با دانشجو برخوردار باشد؛
د) به پژوهش درباره موضوع پیشنهادی دانشجو علاقه‌مند باشد.

بنابراین، در صورتی که موضوع مورد پژوهش، کاملاً جدید و بین‌رشته‌ای یا چندرشته‌ای است، شایسته است که استادان راهنما و مشاور به‌گونه‌ای انتخاب شوند که هریک، دست‌کم با یکی از رشته‌های علمی مورد نیاز برای کمک به دانشجو، به‌طور نسبی آشنا باشند.

یادآوری می‌شود که مشکلات و مسائل جهان واقعی، تابع محدوده‌ها و مرزهای دانشی ما نیستند (Scott & Davis, 2007, 15)؛ از این رو، در بسیاری از موارد، اهتمام به تحلیل و حل مسائل و مشکلات واقعی جهان هستی، در حوزه‌های علمی میان‌رشته‌ای یا چندرشته‌ای اثربخش تر خواهد بود.

نکته دیگر آن‌که بهتر است دانشجو بتواند در آغاز دوره تحصیلات تکمیلی، استاد راهنمای خود را انتخاب کند تا فرصت بیابد که در طی دوره آموزشی، با همکاری وی، به طراحی مقدماتی پروپوزال و مرور مبانی نظری پژوهش بپردازد و حتی تیم مشاوران و داوران را نیز شناسایی نماید. اگر دانشجو در زمینه‌ای کار می‌کند که با حوزه تجربی فعالیت یا حوزه نظریه‌پردازی استادی معین ارتباط دارد،

بهتر است این کار را با خود او یا با استادانی که قبلاً دانشجوی محضر او بوده‌اند، انجام دهـد. بـرای مثال، اگر کسی می‌خواهد پژوهشی را درباره مقوله "سه شاخگی در نظریه سازمان" انجام دهد، بهتر است این پژوهش را به راهنمایی شاگردان مرحوم دکتر حسن میرزایی اهرنجانی انجام دهد.

پنج) مصاحبه اکتشافی

مصاحبه اکتشافی، مقدمه مطالعه اکتشافی است. در این مرحله، دانش‌پژوه ضمن مراجعه به خبرگـان در دسترس، مدل اولیه پژوهش خود را شکل می‌دهد و خطوط سیر اولیه پژوهش را بر اساس نقشـه ادبی خود، ترسیم می‌کند؛ ضمن این که منابع اصلی قابل استفاده برای آشنایی با موضـوع و سـؤال پژوهش را شناسایی می‌نماید.

بدین ترتیب، مرحله مصاحبه اکتشافی، به شنیدن اختصاص می‌یابد تا دانش‌پژوه بتواند راه‌های اصلی حرکت علمی خویش را به صحیح‌ترین و سریع‌ترین شکل، از صاحب‌نظران در دسـترس، فراگیـرد و برای خواندن متون اصلی و فرعی آماده شود و ضمن افزایش مراوده با خبرگان، دست‌کـم برخـی از منابع مرتبط با موضوع را شناسایی نماید.

اگر این مرحله به درستی انجام پذیرد، تـا حـد زیـادی در مرحلـه مطالعـه اکتشـافی یـا "خوانـدن" صرفه‌جویی خواهد شد؛ زیرا منابع مطالعاتی موجود بسیار زیادند و مراجعه مستقیم به آن ها ممکـن است موجب سردرگمی پژوهشگر شود!

شش) مطالعه اکتشافی

پس از مصاحبه با خبرگان علمـی، تصـویر نسـبتاً واضـح‌تـری از مبحـث مـورد پـژوهش، مـد نظـر دانش‌پژوهان قرار می‌گیرد. در این امتداد، دانش‌پژوهان می‌توانند منابع علمی در دسترس خـویش را اولویت‌بندی نموده، به مطالعه و فیش‌برداری از آن ها بپردازنـد. بهتـر آن اسـت کـه پژوهشـگر، بـا پرسشنامه‌ای کلی و با تأکید بر سؤالات اساسی خویش به مطالعه بپردازد. حاصل خوانـدن و مطالعـه اکتشافی باید نیل به مدلی اولیه باشد که برحسب منطق پژوهش و روش تحقیق، در مرحله بعد مورد بررسی و آزمون قرار می‌گیرد. در این مرحله باید متغیرهای اصلی و گزاره‌های بنیادین مطرح شده در هر یک از منابع علمی موجود، استخراج شوند تا زمینه درک بهتری از مجموعه پژوهش‌های پیشین حاصل آید. پرسشنامه مرحله مطالعه اکتشافی ممکن است همان پرسشنامه مرحله مصاحبه اکتشافی باشد؛ با این تفاوت که در این مرحله به جای صاحب نظران، به اسـناد، گـزارش‌هـا و منـابع علمـی مکتوب مراجعه می‌شود.

در جریان مصاحبه و مطالعه اکتشافی ممکن است پژوهشگر تصمیم بگیرد که سؤال خود را اصـلاح نماید یا درباره اعضای گروه راهنمایی و مشاوره خود تجدید نظر کند. سامانه‌های آموزشی خردمنـد، معمولاً از چنین تصمیم‌هایی حمایت می‌کنند و از تحمیل کادر راهنمایی و مشاوره ناآشنا با موضـوع

پژوهش می‌پرهیزند؛ ضمن این که استادان علاقه‌مند بـه دانـش نیـز از تحمیـل خـود بـه دانشـجو می‌پرهیزند.

به هرحال، مراحل مصاحبه و مطالعه اکتشافی، مراحلی بسیار مهم بوده، به دانشجو کمک می کند تا بهترین استادان و منابع علمی مرتبط با پژوهش خـود را بشناسـد. نکتـه دیگـر آن کـه بهتـر اسـت مصاحبه اکتشافی با پرسشنامه‌ای ساده و اولیه درباره موضوع پژوهش انجام شود. بـرای مثـال، اگـر موضوع پژوهش "بررسی نقش سیستم اداری در کامیابی جوامع" باشد، می‌تـوان از پرسشـنامه زیـر استفاده کرد:

نمونه یک پرسشنامه خوب برای مصاحبه اکتشافی

۱. سامانه یا سیستم اداری هر کشور تا چه حد در موفقیت آن نقش دارد؟
۲. سامانه یا سیستم اداری هر کشور چگونه سیر پیشرفت آن را تحت تأثیر قرار می‌دهد؟
۳. کدام عوامل یا ویژگی‌های سیستم اداری، در موفقیت و پیشرفت جوامع مؤثرترند؟
۴. کدام منابع علمی (کتاب‌ها، مقالات، گزارش‌ها، تصاویر یا سخنرانی‌ها) بهتر مـی‌تواننـد به فهم رابطه سیستم اداری و پیشرفت جوامع کمک کنند؟
۵. مهم‌ترین موضوع یا سؤال پژوهشی بررسی نشده در این باره کدام است؟

هفت) طراحی یا تدوین مدل اولیه پژوهش و تدوین سؤالات و یـا فرضـیه‌هـا، بـر اساس آن (ویرایش نخست مدل پژوهش)

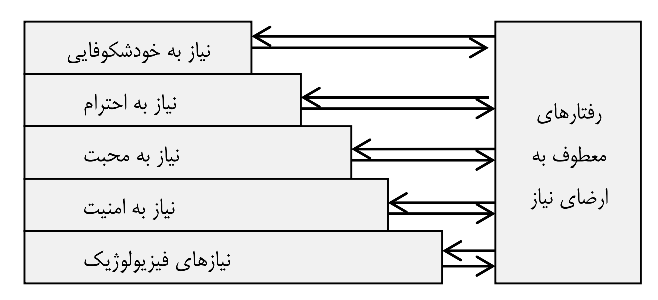
پس از استخراج متغیرها و گزاره‌های حاصل از مصاحبه‌ها و مطالعه‌های اکتشافی، پژوهشگر می‌تواند گزاره‌های اولیه خود را تدوین نماید و از طریق ایجاد ارتباط میان این گزاره‌ها، مدل اولیـه پـژوهش خود را بسازد یا آن را از میان مدل‌های موجود در گستره ادبیات علمی، بازیابی کند.

باید توجه شود که می‌توان هر گزاره را در قالب یک فرضیه یا سؤال پژوهشی مطرح کرد کـه مـدل پژوهشی، روابط احتمالی میان مجموعه سؤالات و فرضیه‌های مورد نظر یک پژوهشـگر را در قالـب یک دستگاه یا سامانه نظری، نشان می‌دهد. بنابراین، هر مدل بر دستگاهی از گزاره ها دلالـت دارد که روابط میان متغیرهای پژوهش را نشان می‌دهد؛ برای مثال، بر اسـاس نظریـه مـازلو، مـی‌تـوان "مدل روابط سلسله‌مراتبی نیازها" را برای تبیین مراتب انگیزش انسان، بدین شرح تدوین کرد:

الف) انسان ابتدا برای تأمین نیازهای فیزیولوژیک خود برانگیخته می‌شود؛
ب) با ارضای نیازهای فیزیولوژیک، تأمین نیازهای ایمنی برای او اولویت می‌یابد؛
ج) با ارضای نیازهای ایمنی، تأمین نیازهای محبت و تعلق برای او اولویت می‌یابد؛
د) با ارضای نیازهای محبت و تعلق، تأمین نیاز به احترام برای او اولویت می‌یابد؛

ه) با ارضای نیاز به احترام، تأمین نیاز به خودشکوفایی برای او اولویت می‌یابد (Maslow, 1943).

این مدل را می‌توان در قالب نمودار ذیل نشان داد؛ همان‌طور که مشاهده می‌شود، گزاره‌های مطرح شده توسط مازلو، یک مدل یا دستگاه نظری را می‌سازند و می‌توان از مجموعه آن، با عنوان "نظریه سلسله‌مراتب نیازهای انسانی" یاد کرد.[۱۲]

نمودار ۵. روابط سلسله‌مراتبی نیازهای انسانی (***adapted: Maslow, 1954***)

بدین ترتیب، به‌طور نسبی، قلمرو پژوهش برای مطالعه دقیق‌تر معین و محدود می‌گردد تا پژوهشگر بتواند به گونه‌ای عمیق‌تر و ژرفانگرتر بدان بپردازد؛ ضمن این که پژوهشگر درمی‌یابد که باقی مانده سیر مطالعاتی و پژوهشی خود را باید در چه زمینه‌ای و چگونه هدایت نماید.

در یک مثال دیگر، اگر پژوهشگر بخواهد دربارهٔ نقش سیستم اداری حکومت هخامنشیان یا خوارزمشاهیان در کامیابی جامعه ایران آن روزگار، مطالعه کند، ممکن است مجموعه سؤالات زیر را مد نظر قرار دهد:

سؤالات اصلی پژوهش درباره نقش سیستم اداری در کامیابی جوامع (مورد مطالعه: حکومت خوارزمشاهیان)

الف) سیستم اداری دوران خوارزمشاهیان، تا چه حد در موفقیت‌های آن سلسله مؤثر بود؟
ب) کدام ویژگی سیستم اداری سلسله خوارزمشاهیان، در فروپاشی ساختار قدرت آنان مؤثر بود؟
ج) کدام ویژگی‌های سیستم اداری، بر مراتب کامیابی یا فروپاشی جوامع تأثیر دارد؟
د) چگونه می‌توان با استفاده از ظرفیت‌های گوناگون سیستم اداری، مسیر موفقیت و پیشرفت جوامع را تقویت کرد؟ مهم‌ترین موضوع یا سؤال پژوهشی بررسی نشده در این باره کدام است؟

[۱۲]. با تأمل بر این مثال، مفهوم گزاره، مدل یا دستگاه نظری و نظریه واضح‌تر می‌شود.

هشت) ترسیم نقشه ادبی پژوهش

بر اساس مدل اولیه پژوهش و نحوه دلالت سؤالات و فرضیه‌ها، می‌توان نقشه ادبی پژوهش[۱۳] را ترسیم کرد. نقشه ادبی پژوهش، برنامه‌ای مقدماتی است که نشان می‌دهد که به‌طور تقریبی، خواندن عمیق‌تر متون در مرحله مطالعه مبانی نظری، بهتر است حول "چه واژگانی" آغاز شود و در "چه مسیری" امتداد یابد. هنگام ترسیم این نقشه، تلاش می‌شود تا به‌طور کلی، بر "نحوه دلالت هر متغیر به متغیر دیگر"، تصریح گردد؛ در این باره، مثال‌های زیر را مد نظر قرار دهید:

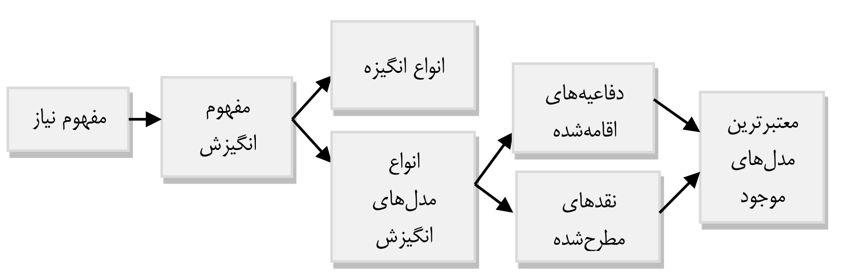
الف) نقشه ادبی پژوهش درباره فراگرد انگیزش آدمی، از مفهوم نیاز آغاز می‌شود و تا طرح بحث از انواع انگیزش و آثار هر یک، امتداد می‌یابد.

ب) نقشه ادبی پژوهش درباره نقش سیستم اداری در کامیابی جوامع، از مفهوم اداره و مدیریت آغاز می‌شود و تا اثر اداره بر عرصه‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی و مفاهیم توسعه اجتماعی و عوامل عقب‌ماندگی و پیشرفت، ادامه می‌یابد.

در نمودار ۶، یک نقشه ادبی پژوهش نشان داده شده است که برای مطالعه «فراگرد انگیزش آدمی» طراحی شده، از مفهوم نیاز تا بررسی انواع مدل‌های انگیزش امتداد می‌یابد. بدین ترتیب، تلاش برای طی مسیر بر اساس این نقشه ادبی، امکان تأمل بر ابعاد و ویژگی‌های گوناگون «انواع مدل‌های انگیزشی» را ایجاد کرده، مقدمات طراحی یک «مدل انگیزشی جامع» را فراهم می‌آورد.

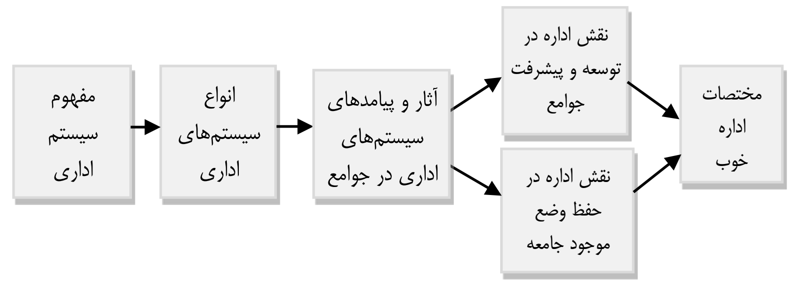
---

[۱۳]. این مفهوم و ضرورت آن، در مراوده و گفت‌وگو با آقای دکتر حسن دانایی فرد مد نظر نویسنده قرار گرفته است.

نمودار ٦. یک نقشه ادبی پژوهش درباره فراگرد انگیزش آدمی

نمودار ۷ نیز یک نقشه ادبی پژوهش را نشان می‌دهد که درباره انگاره "سامانه یا سیستم اداری خوب" طراحی شده است و از مفهوم "سیستم اداری" تا بررسی "آثار انواع سیستم‌های اداری" و "معتبرترین مدل‌های اداری موجود" امتداد می‌یابد.

نمودار ۷. یک نقشه ادبی پژوهش درباره نقش سیستم اداری خوب در پیشرفت جامعه

شایان توجه است که ممکن است بتوان برای یک موضوع، چندین نقشه ادبی خوب طراحی کرد! بنابراین، همواره باید امکان تجدید نظر در نقشه ادبی موجود را مد نظر قرار داد! یعنی پژوهشگر همواره باید برای اصلاح، توسعه و تکمیل یافته‌های خود آماده باشد. برای مثال، درباره این نقشه ادبی، ممکن است بعدها این پیشنهاد مطرح شود که مسیر توسعه و تکامل سیستم‌های اداری نیز مورد مطالعه و تأمل قرار گیرد یا سیستم‌های اداری کهن، از سیستم‌های اداری جدید متمایز گردند! هنگام تدوین نقشه ادبی، باید صبور بود و آن را با حوصله تدوین کرد. شایسته است که پژوهشگر در ترسیم نقشه ادبی، حساسیت و دقت داشته باشد؛ زیرا این نقشه کمک می‌کند تا امکانات محدود موجود، به نحو اثربخش‌تر و کارآمدتری به کاوش هدفمند در مجموعه نسبتاً نامحدود ادبیات علمی، اختصاص یابند. این نکته بسیار تأمل‌برانگیز است که امروزه اگر کسی بخواهد صرفاً نام و عنوان آثار ادبی و علمی موجود را درباره یک موضوع مرور کند، باید سال‌ها وقت خود را صرفاً به مرور عناوین

مربوط به آن اختصاص دهد[۱۴]؛ بنابراین، داشتن نقشه راهنما و بلد راه، ضرورتی اجتناب‌ناپـذیر اسـت. نقشه راهنمای پژوهشگر، همین نقشه ادبی است که طی مصاحبه‌ها و مطالعات اکتشافی و در جریان مراوده با افراد خبره (بلد راه) حاصل می‌گردد.

نه) تهیه فهرست واژگان رهنما

با ترسیم نقشه ادبی، این امکان فراهم می‌آید که فهرست واژگان رهنمـا و کلیـدی بـرای پـژوهش هدفمند در منابع اطلاعاتی موجود در پایگاه‌های اطلاعات علمی، تدوین گردد. فهرست‌های واژگان، از جمله مهم‌ترین هدایتگرهای سیر پژوهش در ادبیات علمی محسوب می‌شـوند. فهرسـت واژگـان خوب، موجب صرفه‌جویی قابل توجهی در برنامه پژوهشگر شده، به تخصـیص بهتـر وقـت و منـابع موجود کمک می‌کند. البته بهتر است پژوهشگر، به‌طور مستمر «واژه‌نامه خود[۱۵]» را توسعه دهد و به جست‌وجوی مجموعه‌ای از واژگان و اصطلاحات مترادف یا متضاد نیز بپردازد.

برای مثـال، هنگـام پـژوهش دربـاره نقـش سیسـتم اداری خـوب در پیشـرفت جوامـع، واژگـان و اصطلاحاتی مثل "مفهوم سیستم اداری"، "نوع‌شناسی سیستم‌های اداری"، "عرصه های سه گانـه اداره کلان جامعه: اقتصاد، سیاست و فرهنگ"، "پیشرفت اقتصادی و رفـاه"، "پیشـرفت سیاسـی و امنیت"، "پیشرفت فرهنگی و آگاهی" و "مطالعه تطبیقی انواع سیسـتم‌هـا و سـبک‌هـای اداری"، بسیار هدایتگرند.

ده) تدوین مبانی نظری یا ادبیات پژوهش

در این مرحله، باید فصل ادبیات یا مبانی نظری پژوهش تکمیل شود. پژوهشگر نباید این فصل را به بازنویسی آنچه در پژوهش‌های دیگر وجود دارد، اختصاص دهد. بلکه باید با توجه بـه هویـت ویـژه

---

[۱۴]. صمد بهرنگی، در سال ۱۳۴۴ در کتاب *کندوکاو در مسائل تربیتی ایران*، چنین یادآور شده است کـه امروزه (دهه ۱۳۵۰) اگر کسی بخواهد کتاب‌های موجود در کتابخانه‌هـای عمـومی را صـرفاً ورق بزنـد، عمرش کفاف نمی‌دهد (بهرنگی، ۱۳۴۴). ایـن ادعـای او کـه بـرای پـیش از سـال ۱۳۷۰ (دوران توسعه شبکه‌های اطلاعاتی) نیز کاملاً صحیح بود، امروزه باید تعدیل گردد. زیرا اکنون (سـال ۱۳۹۳) مـی‌تـوان گفت که عمر یک انسان معمولی، حتی برای مرور عناوین اسناد و مدارک علمـی موجـود دربـاره یـک موضوع (در شبکه جهانی) کافی نیست؛ بنابراین پژوهشگران باید بیشتر دقت کنند تا با مشورت، دقـت و استفاده از مدل‌ها و نرم‌افزارهای گوناگون، بهترین منابع موجود را برای مطالعه عمیق خود برگزینند.

[۱۵]. منظور از واژه نامه خود، واژه نامه ای است که هر چند نگارش نیافته باشد، ولـی در ضـمیر پژوهشـگر تعریف شده و مفهوم یافته است. بر این ساس، دانش هر فرد بر حسب کمیت و کیفیت واژگان فهم شده او قابل سنجش است. البته مقوله ی «کیفیت فهم» مقوله ای بسیار عمیق است.

پژوهش خویش، طی نظام بخشی جدید خود به مجموعه برگزیده اش از مبانی نظری موجود، آن ها را به‌طور منظم و هدفمند برای "دلالت وثیق‌تر بر ادعای پژوهش"یا "تشریح بهتر موضوع پژوهش" خود، به‌کار گیرد.

از این رو، به‌ویژه باید تلاش کند تا حتی‌المقدور از بازگویی و زیاده‌نویسی اجتناب نماید و فقط مهم‌ترین مباحث را در ارتباط با هم و با در نظر داشتن مدل پژوهش و ادعاهای صریح خود، مطرح کند.

بخش‌های شکل‌دهنده متن مبانی نظری، باید منسجم و مرتبط باشند و پیام واحدی را روایت کنند. بدین ترتیب، محتوای مبانی نظری پژوهش باید به گونه‌ای تدوین شود که گویا هر مبحث جدید در آن، در پاسخ به مبحث قبلی مطرح می‌شود[۱۶] و سؤالی را مطرح می‌کند که در مبحث بعدی، باید به آن سؤال پاسخ داده شود. خلاصه این که فرازهای گوناگون مبانی نظری باید همنوا و مرتبط و هدایتگر ذهن خوانندگان باشند؛ ضمن این که باید خلاصه مبانی نظری، در چهارچوب مدلی جامع با عنوان "مدل برخاسته از ادبیات" منعکس گردد.

در مثال "مطالعه تأثیر سیستم اداری بر توسعه کشور" می‌توان عناوین زیر را به مثابه فهرست مبانی نظری مد نظر قرار داد:

الف) مقدمه: اهمیت سیستم اداری؛

ب) تاریخچه توسعه سیستم اداری در جهان و ایران؛

ج) ابعاد سیستم اداری؛

د) کارکردها و کژکارکردهای سیستم اداری؛

ه) مطالعهٔ تطبیقی عملکرد سیستم اداری در کشورهای گوناگون؛

و) ترازیابی سیستم اداری خوب برای توسعه؛

ز) شاخص‌های سیستم اداری خوب.

یازده) طراحی مدل برخاسته از ادبیات (ویرایش دوم مدل پژوهش)

معمولاً مدل‌های اولیه پژوهش، برمبنای ایده‌های اولیه و خام پژوهشگران تدوین می‌شوند. بنابراین، اگر پژوهشگر مجاز نباشد که مدل اولیه پژوهش خود را مورد بازنگری قرار دهد، فراگرد پژوهش چندان خردمندانه طی نخواهد شد.

مدل برخاسته از ادبیات، حاصل مطالعه مبانی نظری است و به شناسایی مرزهای دانش کمک می‌کند؛ ضمن اینکه اجتناب از دوباره‌کاری را تسهیل می‌نماید؛ درواقع این مدل، حاصل تلفیق یافته‌های حاصل از پژوهش‌های پیشین با مدل ذهنی اولیه پژوهشگر است و به تعبیری می‌توان گفت که گزارش خلاصه‌ای است از آنچه پژوهشگر در گشت‌وگذار ادبی خود به‌دست آورده است؛

---

[۱۶]. این تعبیر درباره نحوه تدوین مبانی نظری پژوهش، حاصل مشاوره با دکتر مینا ده‌بیگی است.

پس به عبارتی، مدل برخاسته از ادبیات، سفرنامه اولیه پژوهشگر در سیاحت علمی وی محسوب می‌شود.

دوازده) تدوین مدل یا طرح انگاره خام پژوهش (ویرایش سوم مدل پژوهش)

در این مرحله، صرفا برخی از متغیرها، از میان مجموعه متغیرهای انتخاب شده و مدون شده در مدل برخاسته از ادبیات، با هدف پژوهش دقیق‌تر انتخاب می‌شوند تا رابطه آن ها مورد ارزیابی قرار گیرد؛ این مدل منتخب، مدل خام پژوهش نامیده می‌شود[۱۷]. قابل تأمل است که با توجه به محدودیت زمان و هزینه، ارزیابی و آزمون همه روابط تعریف شده در مدل برخاسته از ادبیات میسر نیست! از این رو، بر بررسی مدل خام پژوهش تأکید می‌شود. مدل خام پژوهش، مشتمل بر سلسله متغیرهایی است که پژوهشگر قصد دارد تا روابط آن ها را بررسی نماید. این مدل معمولاً مدلی خلاصه است که بر روابطی صریح میان متغیرهای مورد بررسی دلالت دارد. همین مدل است که به مثابه مبنای طراحی، تدوین، تفسیر و توسعه سؤالات و فرضیه‌های پژوهشی، مد نظر قرار می‌گیرد و به توسعه و طراحی "مدل تفضیلی" پژوهش می انجامد.

سیزده) بازنگری سؤالات و/ یا فرضیه‌ها، بر اساس مدل خام پژوهش

پس از بازپردازی مدل برخاسته از ادبیات و تدوین مدل خام پژوهش، باید زمینه تجدید نظر در فرضیه‌ها یا سؤالات پژوهشی، فراهم آورده شود.

استاد فقید دکتر حسن میرزایی اهرنجانی (در سال‌های ۶-۱۳۶۵)، در این باره از اصطلاح بازسازی یا بازپردازی فرضیه‌های پژوهشی، استفاده می‌کرد. در این‌جا منظور از بازپردازی فرضیه‌ها و سؤالات، تجدیدنظر در ساخت هر گزاره و نیز تجدید نظر در نحوه بیان روابط مفروض میان مجموعه گزاره‌های پژوهش است.

جدیت در این سه مرحله (از تدوین مدل برخاسته از ادبیات تا تدوین مدل خام پژوهش و بازپردازی گزاره‌های تحقیق)، مطالعه مبانی نظری را سودمندتر جلوه می‌دهد! قابل تأمل است که در غیر این صورت، حذف بخش مبانی نظری، هیچ گونه خسارت جدی‌ای برای پژوهش دربر نخواهد داشت[۱۸] و حتی می‌توان گفت که در آن صورت، پرداختن به تدوین مبانی نظری، نوعی اتلاف وقت و سرمایه است!

بنابراین، در این مرحله می‌توان هم در بافت هر گزاره (فرضیه یا سؤال) پژوهشی تجدید نظر کرد و هم ساخت روابط میان مجموعه این گزاره‌ها را بر اساس مدل خام، مورد بازبینی قرار داد. بدین

---

[۱۷]. این مدل به طور مصطلح و به طور اشتباه، به «مدل مفهومی» شهرت یافته است.

[۱۸]. به قول دکتر عباس منوریان، در این صورت می‌توان به راحتی از بخش مبانی نظری پژوهش صرف‌نظر کرد!

ترتیب، طرح پژوهشی و فرضیه‌ها و سؤالات آن، بازسازی یا بازپردازی می‌شوند و زمینه طرح بحث از نحوه آزمون گزاره‌های پژوهش فراهم می‌آید. در مثال "تأثیر اداره بر پیشرفت ملی"، می‌توان سؤالات سه‌گانه پژوهشی را پس از مطالعه ادبیات، بدین صورت بازپردازی کرد:

الف) مهم‌ترین موانع توسعه و پیشرفت در کشور کدامند؟

ب) چگونه می‌توان موانع توسعه و پیشرفت کشور را برطرف ساخت؟

ج) ویژگی‌های یک سیستم اداری خوب و اثرگذار بر مراتب پیشرفت و توسعه کشور کدامند؟

چهارده) طرح روش‌شناسی پژوهش

پس از تدوین مدل خام و نهایی شدن گزاره‌های مبنایی پژوهش، با دقت بیشتری مشخص می‌شود که هدف از پژوهش چیست! بنابراین، پیش از این مرحله، سخن گفتن از روش نهایی پژوهش، چندان مقرون به خردمندی نیست! زیرا پیش از این مرحله، طرح کلی پژوهش، صرفا از ذهن پژوهشگر یا مشاوران وی برآمده و هنوز قوام نیافته است!

به دیگر سخن، در این مرحله است که مقصد پژوهشگر به‌طور دقیق‌تری مشخص می‌شود؛ بنابراین، در چنین مرحله ای بهتر و دقیق‌تر می‌توان از آدرس دقیق و مختصات راه مناسب برای رسیدن به مقصد، سخن گفت!

البته هنگام طراحی مدل اولیه (مقصد اولیه و ذهنی)، می‌توان خط سیرهای کلی (آدرس کلی مقصد اولیه) را تا حدودی مشخص نمود. به همین جهت، معمولاً در طرح‌های پژوهشی خوب، صرفاً روش اولیه پژوهش مطرح می‌شود و تعیین جزئیات روش، به مراحل بعدی پژوهش موکول می‌گردد. باید توجه داشت که در مورد طرح‌های پژوهشی دانشجویان، با توجه به تجارب استادان راهنما و مشاور، معمولاً روش‌های پیش‌بینی شده به روش نهایی پژوهش، بسیار نزدیکند. با این حال، شایسته است که روش دقیق هر پژوهش، صرفاً پس از این مرحله، در فراگرد ویژه‌سازی روش‌ها، برحسب نیازهای پژوهشگر، بازتعریف شود تا بدین ترتیب، روشی انتخاب یا طراحی شود که با استفاده از آن بتوان ضمن پیش‌بینی مشکلات هر پژوهش خاص، به نحو مناسب و مقتضی، به آزمون مدل خام منتخب پژوهشگر همت گماشت.

البته باید از بت شدن روش پرهیز کرد و در نظر داشت که «روش شناسی، چیزی جز مستندسازی راه طی شده در یک پژوهش، نیست».[۱۹]

---

[۱۹]. شاید این عبارت افراطی به نظر برسد، ولی راه معتدلی است که بین نفی روش و ضدیت با آن و هویت عمل بخشیدن به آن و حتی مطلق انگاری آن، مدنظر قرار می گیرد.

پانزده) بازنگری طرح یا مدل خام پژوهش، با توجه بـه روش منتخـب (ویـرایش چهارم مدل پژوهش)

با انتخاب روش، جنبه‌های قابل مطالعه مدل پژوهشی بهتر مشـخص مـی‌شـود؛ از ایـن رو، در ایـن مرحله شایسته است تا بار دیگر مدل پژوهش مورد بازنگری قرار گیرد تا زمینه افزایش هماهنگی در پژوهش فراهم آید. معمولاً در ساختار هـر مـدل پژوهشـی، مجموعـه‌ای از گـزاره‌هـا (سـؤالات یـا فرضیه‌ها) به‌کار می‌روند. اکنون بهتر می‌توان قضاوت کرد که آیا تناسب کافی میان مدل پژوهشی و روش ارزیابی آن وجود دارد یا خیر!

نکته بسیار مهم آن است که ممکن است برخی از گزاره‌های شکل‌دهنـدۀ مـدل خـام پـژوهش، بـر اساس اطلاعات و روش‌های موجود قابل بررسی نباشند! در این جاست که پژوهشـگر بایـد تصـمیم بگیرد که یا "مدل خود را برحسب روش تعدیل نماید" یـا "مجموعـه‌ای از روش‌هـا را بـه صـورت آمیخته به‌کار گیرد" یا "روش خود را متناسب با ویژگی‌های مدل، اصلاح کند"!

اگر پژوهشگر مبتدی است، بهتر است از روش‌های موجود بهره بگیرد و مدل خود را تعدیل کند؛ اگر از تجربه نسبی برخوردار است، می‌تواند از روش‌های ترکیبی و آمیخته استفاده نماید؛ و اگر از توانایی و تجربه طراحی روش برخوردار است، می‌تواند به تعدیل روش مبادرت نماید یا به ابـداع یـک روش جدید همت گمارد![۲۰]

البته در صورت ابداع روش، او باید خود را ملتزم سازد تا اعتبار، روایی و پایایی روش جدید خود را به نحو مقتضی، بررسی و ارزیابی نماید.

بنابراین، پژوهشگر حق دارد و مجاز است که برحسب ضرورت و با دلیل منطقی، روش‌های موجود را ترکیب کند یا حتی روش جدیدی را ابداع و طراحـی کنـد؛ ولـی نمـی‌توانـد بـدون دلیـل بـه تغییـر روش‌های موجود بپردازد؛ یعنی هرگونه تلاش برای اعمال تغییر در روش‌های پژوهشی موجود، باید منطقی و خردمندانه باشد. ضمن این که باید اعتبار و روایی روش‌های جدید، آزموده شود.

شانزده) انتخاب یا طراحی ابزار گردآوری اطلاعات

مطلوب آن است که مجموعه ابـزار مناسـب بـرای گـردآوری اطلاعـات، در امتـداد تکمیـل طـرح روش‌شناسی پژوهش، طراحی یا بازپردازی شود. این مجموعه ممکن است مشـتمل بـر پرسشـنامه، شرح سؤالات مصاحبه، یا ابزارهایی برای ثبت مشاهدات باشد. به‌هرحال، ابزارهای مورد استفاده باید از ویژگی‌های مناسبی برای شناسایی و ثبت داده‌های مورد نیاز پژوهشگر برخوردار باشـند و بتواننـد

---

[۲۰]. طراحی روش معمولاً در برنامه‌های پژوهشی فوق دکتری و گاهی در دوره‌های دکتـری و بـه نـدرت در دوره‌های کارشناسی ارشد، صورت می‌پذیرد. به هرحال در بیشـتر مـوارد، صـرفاً یکـی از روش‌هـای موجود و شناخته شده، انتخاب و به‌کار بسته می‌شود. اگر پژوهشگر به طراحـی روش مـی اندیشـد، بایـد مقدمات آن را فراهم آورد. یکی از این مقدمات تسلط بر مبادی منطقی است.

شواهد کافی را برای قضاوت دربارهٔ ادعاهای پژوهشی مورد نظر وی، فراهم آورند و مجموعـه‌ای از اطلاعات و یافته‌های کارآمد و اثربخش را در اختیار او قرار دهند.
بدین ترتیب، تأکید می‌شود که در هر برنامه پژوهشی، هر چند هم که امکـان اسـتفاده از ابزارهـای استاندارد فراهم باشد، بازنگری، ترکیب و تلفیق عملکرد و بازده ابزار موجـود، مفیـد و بلکـه الزامـی است![۲۱] در همین امتداد، گاهی از طریق ترکیب کردن ابزارهای موجود و گـاهی از طریـق طراحـی ابزارهای جدید، تلاش می‌شود که مجموعه مناسبی از ابزارهای موجود و جدید به‌کار گرفته شود تـا از طریق این مجموعه روش ابزار، دقیق‌ترین، بیشترین و مناسب‌ترین ترکیب اطلاعـات مـورد نیـاز پژوهشگر، به دست آید.

هفده) اعتباریابی روش و ابزار گردآوری اطلاعات

در این مرحله، باید بررسی شود که آیا روش ها و ابزارهای انتخاب شـده، از روایـی و پایـایی کـافی برخوردارند یا خیر!
منظور از آزمون روایی، بررسی این مهم اسـت کـه "آیـا ایـن روش هـا و ابزارهـا همـان چیـزی را می‌سنجند که در پژوهش مد نظر است؟" و منظور از آزمون پایایی نیز بررسی آن اسـت کـه "ایـن روش ها و ابزارها تا چه حد، در شرایط یا دوره‌های متفـاوت سـنجش، نتیجـه یکسـانی را گـزارش می‌کنند؟".
تاکنون برای آزمون "اعتبار یا روایی[۲۲]" و "اعتماد یا پایایی[۲۳]" روش ها و سازه‌ها و ابزارها، مجموعه مجموعه روش‌های مفیدی مورد استفاده قرار گرفته‌اند که برحسب روش پـژوهش و ابـزار انتخـابی، می‌توان از آن ها سود جست یا برحسب نیاز، روش آزمون مناسب‌تری را طراحی کرد.
به هر حال، باید توجه داشت که بدون آزمون روایی و پایایی، روش ها و ابزارهای مورد استفاده، فاقد وجاهت علمی بوده، غیرقابل اعتماد خواهند بود.[۲۴]

هجده) گردآوری اطلاعات

در این مرحله، پژوهشگر باید تلاش کند تا با روش‌ها و ابزارهایی که قبلاً اعتبارشان بررسی و تأییـد شده است، به گردآوری اطلاعات بپردازد. شیوه گردآوری اطلاعـات برحسـب نـوع پـژوهش و ابـزار

---

[۲۱]. بحث از آزمون روایی و پایایی روش، ویژه روش های جدید یا روش هـای ابـداعی خـود پژوهشـگر است.

[۲۲]. Validity

[۲۳]. Reliability

[۲۴]. برای آشنایی با نحوه آزمون روایی و پایایی ابزار پژوهش، به کتاب‌های روش تحقیق مراجعه نماییـد. برای مثال، ر.ک. هومن، ۱۳۸۵ و ۱۳۸۶.

انتخابی، متفاوت خواهد بود. اگر از ابزار پرسشنامه استفاده می‌شود، باید قبلاً تمایل پاسخگو به همکاری جلب شود. اگر از ابزار مصاحبه استفاده می‌شود، حتماً باید افراد کاردان و باتجربه‌ای به منزله مصاحبه‌کننده انتخاب شوند تا مصاحبه‌شوندگان، فراگرد مصاحبه را جدی بگیرند! ضمن این که بهتر و مطلوب‌تر آن است که خود پژوهشگر، مستقیماً در فراگرد گردآوری اطلاعات مشارکت نماید و حتی در برخی موارد، لازم است که پژوهشگر، خود مشاهده‌گر مستقیم ماجرای مورد بررسی باشد.

پس از گردآوری داده‌ها، اگر رمزگشایی از داده‌ها و تبدیل کدها به اطلاعات ضرورت دارد، این مهم باید با دقت و حوصله انجام پذیرد تا زمینه طبقه‌بندی و تحلیل صحیح و مدبرانه اطلاعات فراهم آید. گاهی اوقات، حتی یک اشتباه کوچک پژوهشگر در تبدیل کدها به اطلاعات، ممکن است به همه مراحل بعد از این مرحله سرایت کند و به‌طور مستمر، اشتباهات بزرگ‌تری را سبب گردد. بنابراین کدگذاری و خروج از کد یا رمز، باید بسیار مدبرانه و با تأنی و تأمل صورت پذیرد تا از اشتباهات بعدی جلوگیری شود.

نوزده) تحلیل اطلاعات و تنظیم یافته‌ها و تدوین مدل یا طرح تفصیلی پژوهش (ویرایش پنجم مدل پژوهش)

در این مرحله می‌توان اطلاعات رمزگشایی شده را طبقه‌بندی کرد تا امکان تحلیل بهتر آن ها فراهم آید. در بسیاری از موارد، طبقه‌بندی اطلاعات، مقدمه‌ای ضروری برای تحلیل آن هاست؛ به‌ویژه هنگامی که گستره و تنوع اطلاعات زیاد باشد. برای تحلیل اطلاعات نیز شایسته است تا ضمن مشاوره با استادان راهنما و مشاور و در صورت لزوم، مذاکره با مشاور آماری، از روش‌ها و ابزارهای مناسب تحلیل استفاده شود.

در پژوهش‌های کمی، گاهی با توجه به ماهیت داده‌ها، می‌توان به توصیف اکتفا نمود و گاهی نیز برحسب ضرورت، لازم است به تخمین و برآورد پرداخت و بحث از احتمالات و تعمیم به میان آورد. در مواردی که یک جامعه آماری مورد بررسی قرار می‌گیرد، معمولاً از روش‌های توصیف آماری استفاده می‌شود و در مواردی که یک نمونه آماری مورد بررسی قرار می‌گیرد، روش‌های تحلیل آماری به‌کار گرفته می‌شوند.[۲۵]

در پژوهش‌های کیفی، اطلاعات معمولاً به صورت گزاره‌های زبانی خبری دال بر "یک رابطه منطقی" یا "یک موقعیت" یا "یک حالت"، یا "یک شرط" یا نظایر آن، ارائه می‌شوند. در این‌گونه موارد، کار پژوهشگر آن است که با به سامان آوردن این گزاره‌ها، امکان کشف روابط جدید یا اخذ نتایج بدیع را فراهم آورد. برای مثال، در پژوهش‌های کیفی، گاهی حاصل مشاوره با خبرگان، این مهم است که "نظریه مدیریت باید منطقی، معقول و اقتضایی باشد؛ به‌طوری که با رعایت الزامات

---

[۲۵]. برای آشنایی با روش‌های توصیف و تحلیل آماری، رجوع کنید به: آذر و مؤمنی، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۲.

خردمندی، تفاوت حالات و شرایط متفاوت تصمیم و تحلیل را دریابد"؛ بدین ترتیب، گاهی حاصل پژوهش کیفی، صرفاً در تدوین چند گزاره مکمل و خبری خلاصه می‌شود.

بیست) تفسیر یافته‌ها و بیان آن ها به زبان علمی متداول

در این مرحله، آن چه از تحلیل اطلاعات حاصل شده است، باید به زبان متداول علمی بیان شود؛ یعنی آن چه به زبان آماری در پژوهش‌های کمی یا با اصطلاحات متداول در روش‌های پژوهش کیفی بیان می‌شود، باید به زبان عادی و متداول دانشمندان علم مورد نظر (برای مثال علم مدیریت)، بازگویی گردد؛ به گونه‌ای که استادان و دانش‌پژوهان رشته علمی مورد نظر بتوانند "نتایج حاصل از پژوهش را دریابند و برآیند نظری آن نتایج را در بافت مجموعه یافته‌های علمی رشته خود، تلفیق کنند".

کسانی که نمی‌توانند نتایج پژوهش خود را به زبان ساده بیان کنند، هنوز بر فراگرد پژوهش مسلط نشده‌اند! درواقع کسانی که نمی‌توانند مباحث علمی را به زبان قابل فهم بیان کنند، احتمالاً خود آن مباحث را به درستی درک نکرده‌اند و مفهوم آن ها را درنیافته‌اند.[۲۶] پس هرگاه شخصی به زبان گنگ و دشوار سخن گفت، دست‌کم، یک احتمال آن است که خود نیز چندان سخنان خود را فهم نکرده و در پیچیدگی‌های بی‌معنایی سخنان خویش، اسیر شده است؛ در این‌گونه موارد، تناقض‌گویی‌های نویسندگان و پژوهشگران برای توجیه نوشته‌ها و گفته‌های خود، بسیار درخور تأملند.

بیست‌ویک) خلاصه و نتیجه‌گیری

در این مرحله، به‌طور خلاصه، فراگرد پژوهش مرور می‌شود و مهم‌ترین نتایج و اصلی‌ترین دستاوردهای آن، به‌طور صریح و مستدل اظهار می‌گردند.

نگارش این بخش از پژوهش بسیار مهم است؛ زیرا بسیاری از افراد، ابتدا بخش خلاصه و نتیجه‌گیری را مطالعه می‌کنند و سپس در صورت نیاز، به بقیه بخش‌ها مراجعه می‌نمایند! حتی برخی از داوران و ارزیابان نیز ابتدا فهرست و خلاصه نتایج اثر را می‌بینند و بعد، فرازهایی از آن را برای مطالعه و ارزیابی دقیق‌تر انتخاب می‌کنند. بنابراین، ممکن است نحوه نگارش این بخش از اثر، قضاوت ناظران و داوران را درباره کل اثر تحت تأثیر قرار دهد! از این رو، توصیه می‌شود که این بخش، با حوصله و درایت کافی به نگارش درآید؛ زیرا چه بسا پژوهش‌های ارزشمندی که به جهت سهل‌انگاری در این مرحله، ضعیف انگاشته شده‌اند!

---

[۲۶]. به قول استاد دکتر سید مهدی الوانی، فردی که دشوار و گنگ می‌نویسد، خود نیز نمی‌فهمد که چه نوشته است.

بیست‌ودو) پیشنهادهای کاربردی

پیشنهادهای کاربردی پژوهشگر، باید مبتنی بر یافته‌های پژوهش وی باشند! منظور از پیشنهادهای کاربردی، پیشنهادهایی است که پژوهشگر در مقام مشاور مدیریت، به مدیران و مجریان در بوروکراسی‌ها، سازمان‌ها، یا شرکت‌های مورد بررسی ارائه می‌دهد؛ پیشنهادهایی که احتمالاً به آن ها کمک خواهد کرد تا اثربخشی و کارآیی واحد تحت مدیریت خود را افزایش دهند.

پیشنهادهایی نظیر:

الف) شما باید ساختار سازمانی خود را بازنگری کرده، حتی‌المقدور از سطوح سلسله‌مراتب آن بکاهید.

ب) شما باید با توسعه زیرساخت‌های فناوری اطلاعات، سرعت عملکرد واحدهای مرتبط با مشتریان یا ارباب رجوع را افزایش دهید.

ج) شما باید واحد روابط عمومی خود را توسعه دهید.

د) شما باید خط تولید خود را متنوع نمایید و از روش‌های سنتی و فناوری روز، به‌طور ترکیبی استفاده کنید.

ه) شما باید سطح مشارکت شهروندان را در سیستم خط‌مشی‌گذاری شهرداری، افزایش دهید.

و) شما باید سیستم حقوق و دستمزد خود را بازپردازی کنید و در طرح طبقه بندی مشاغل خود، تجدیدنظر نمایید.

ز) شما باید با کارکنان خود عادلانه‌تر و شفاف‌تر برخورد نمایید.

ح) شما باید از ساختار غیرمتمرکزتر استفاده کنید.

ط) شما باید از طرح سازمانی ادهوکراسی حرفه‌ای استفاده کنید.

ی) شما باید به شهروندان بیشتر اعتماد کنید.

بیست‌وسه) بازنگری طرح پژوهشی، برای ارائه پیشنهادهای علمی به پژوهشگران بعدی

منظور از پیشنهادهای علمی، پیشنهادهایی است که پژوهشگر در مقام مشاور علمی، به پژوهشگران و محققان بعدی ارائه می‌دهد؛ پیشنهادهایی که احتمالاً به آن ها کمک خواهد کرد تا در فراگرد پژوهش خود صرفه‌جویی نمایند یا فرضیه‌ها و سؤالات مهم‌تر و مفیدتری را مد نظر قرار دهند؛ پیشنهادهایی که گاهی به طراحی یک مدل خام جدید (ویرایش پنجم مدل نخست) منجر می‌شوند! یا روش‌ها و ابزار مورد استفاده در پژوهش را مورد تجدید نظر قرار می‌دهند!

پیشنهادهایی نظیر:

الف) بهتر است از تعداد فرضیه‌های پژوهش کاسته شود و پژوهشگر بر موضوع اصلی تمرکز نماید.

ب) بهتر است به جای استفاده از روش‌های کمی مورد استفاده، از روش‌های کیفی پژوهش با تأکید بر نظرسنجی از خبرگان استفاده شود.

ج) ترکیب روش‌های آماری مورد استفاده در این پژوهش، تا حدودی نارسایی داشته، به نظر می‌رسد که استفاده از مدل‌های تحلیل ناپارامتریک، مفیدتر باشد.
د) بهتر است جامعه آماری مورد پژوهش تغییر یابد یا در اندازه نمونه تجدید نظر شود.
ه) بهتر است از روش جدیدی برای توسعه همین پژوهش استفاده شود.
و) بهتر است، پیش از آغاز این‌گونه پژوهش‌ها، برنامه‌های توجیهی مناسبی برای مدیران و کارکنان برگزار گردد.
ز) بهتر است ابتدا نهادهای درگیر جامعه هدف پژوهش، توجیه شوند و هماهنگی‌های بیشتری اعمال گردد.

بیست‌وچهار) مستندسازی عبرت‌های علمی و پژوهشی ـ پیشنهاد به خود برای عبرت آیندگان

پژوهشگر ممکن است پس از انجام پژوهش، دریابد که بسیاری از مسیرهای طی شده اشتباه بوده، یا قابل اصلاح‌اند. بهترین پژوهشگران آنانند که این اشتباهات را مستند می‌کنند. حال و هوای این بخش، ممکن است به نوعی اعتراف یا خوداظهاری شبیه باشد یا نوعی درد دل پژوهشگر با خویشتن را تداعی کند. در این بخش، بر پژوهشگر امین و صادق است که حسرت خود از عمر به یغما رفته را بازگویی کند تا هم عبرت سایرین شود و هم حافظه مستندسازی شده خویشتن را توسعه دهد.

بیست‌وپنج) پیشنهادهای ذوقی و ایده‌های ابتکاری

نکات و ایده‌هایی که فرد در مسیر پژوهش خود به‌صورت شهودی دریافت می‌کند نیز ممکن است بسیار ارزشمند باشند. از این رو توصیه می‌شود که حتی ابتکارها و پیشنهادهای ذوقی حاصل از دریافت شهودی یا احساسی پژوهشگر نیز مستند گردند؛ شاید زمینه‌ای را برای توسعه پژوهش‌های بعدی، ایجاد نمایند، اگر این مهم به درستی انجام پذیرد، بر سطح خلاقیت در مستندسازی و توسعه دانش، افزوده می شود.

بیست‌وشش) تنظیم فهرست منابع و مآخذ

در این مرحله، پژوهشگر باید با دقت و حساسیت زیاد، کلیه اسناد، مدارک و منابع مورد استفاده خود را ذکر نماید. برای استنادهای دقیق در متن اثر و پایان آن، می‌توان از روش‌های متعددی سود جست که برخی از آن ها از ترجیح اطلاع‌رسانی ویژه‌ای برخوردار بوده، برخی نیز تحت تأثیر سلایق و استانداردهای خاص مطرح می‌شوند. در این جا یکی از این شیوه‌ها معرفی می‌گردد.

الف) در مورد شیوه استناد در داخل متن اثر

در متن گزارش پژوهشی، معمولاً استنادها به صورت داخل پرانتز و با ذکر سال و صفحه می‌آیند.

مثال:

(الوانی، ۱۳۹۰، ۷۰).

یعنی این متن از صفحه ۷۰ کتاب دکتر سید مهدی الوانی که در سال ۱۳۹۰ منتشر شده است، اخذ گردیده است.

در صورتی که از یک یا چند نویسنده، بیش از یک سند در یک سال مورد استناد باشد، از حروف الفبا در کنار سال، استفاده خواهد شد.

مثال:

در مورد سند اول:

(الوانی، ۱۳۸۹ الف، ۲۴).

در مورد سند دوم:

(الوانی، ۱۳۸۹ ب، ۳۶).

در مورد سند سوم و پس از آن نیز به همین ترتیب:

(الوانی، ۱۳۸۹ ج، ۶۷) و...

در مورد دو نویسنده، نام خانوادگی نفر اول و دوم با حرف ربط، پشت سر هم آورده می‌شود و در مورد سه نویسنده و بیشتر، از نام نفر اول و عبارت "همکاران" یا "دیگران" استفاده می‌شود.

مثال:
در مورد دو نویسنده: (پورعزت و سعدآبادی، ۱۳۹۱، ۲۶).
در مورد سه نویسنده: (میرزایی اهرنجانی و همکاران، ۱۳۹۲، ۳۳).

در مواردی که سند به زبان انگلیسی (یا زبان دیگری) است، نام صاحب سند باید به زبان اصلی مورد استناد قرار گیرد:

مثال:
(Scott, 2003, 39).
یعنی این متن از صفحه ۳۹ از کتاب اسکات در سال ۲۰۰۳ اخذ شده است.
(Scott, 2005 a, 69).
یعنی این متن از صفحه ۶۹ از کتاب اول اسکات در سال ۲۰۰۵ اخذ شده است.
(Scott, 2005 b, 124).
یعنی این متن از صفحه ۱۲۴ کتاب دوم اسکات در سال ۲۰۰۵ اخذ شده است.

در این حالت، فهرست منابع و مآخذ، باید در انتهای گزارش، با رعایت ترتیب الفبایی نام نویسندگان یا مؤسسه‌های گردآوری‌کننده و تدوین‌کننده اسناد (مانند: بنیاد دایره‌المعارف بزرگ فارسی)، تنظیم شود.

ب) در مورد استناد در پایان اثر

ب. ۱) شیوه استناد به یک مقاله در یک مجله

ساختار:

نام خانوادگی، نام (صاحب اثر). سال انتشار. "نام مقاله داخل گیومه". ***نام مجله به صورت ایتالیک سیاه***. شماره و زمان چاپ. مؤسسه ناشر. صفحه‌های مقاله در مجله.

مثال:
پورعزت، علی اصغر. ۱۳۸۰. "مدیریت دولتی و عدالت اجتماعی". ***دانش مدیریت - ویژه‌نامه مدیریت دولتی***. شماره ۵۵. پاییز ۱۳۸۰. دانشکده مدیریت دانشگاه تهران. ۱۱۷-۸۳ .

ب.۲) شیوه استناد به یک مقاله در یک کتاب ویراسته شده

ساختار:

نام خانوادگی، نام (صاحب اثر). سال انتشار مقاله. "نام مقاله داخل گیومه". نام و نام خانوادگی ویراستار. سال انتشار مجموعه. ***نام مجموعه ویراسته به صورت ایتالیك سیاه.*** مؤسسه ناشر. صفحه‌های مقاله در مجموعه.

مثال:

پورعزت، علی اصغر. ۱۳۸۷. "تبیین الگوی مراوده‌ای توسعه ادبیات و ملت‌سازی برای آینده (مطالعه موردی: شاهنامه فردوسی)". بهمن نامور مطلق. ۱۳۸۷. ***اسطوره متن هویت‌ساز***. شرکت انتشارات علمی و فرهنگی. ۲۰۹-۱۸۹.

ب. ۳) شیوه استناد به یک کتاب

ساختار:

نام خانوادگی، نام (صاحب اثر). سال انتشار. ***نام کتاب به صورت ایتالیک سیاه.*** نام ناشر.

مثال:

پورعزت، علی اصغر. ۱۳۸۷ الف. ***مختصات حکومت حق‌مدار، در پرتو نهج‌البلاغه امام علی "علیه‌السلام"***. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

پورعزت، علی اصغر. ۱۳۸۷ب. ***مبانی دانش اداره دولت و حکومت.*** سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

در مواردی که کتاب دو نویسنده یا بیشتر داشته باشد، نام نفر دوم به صورت طبیعی، یعنی نام و نام خانوادگی می‌آید:

مثال، در مورد ریچارد دبلیو. اسکات و جرالد اف. دیویس:

Scott, W. Richard & Gerald F. Davis. 2007. ***Organization and Organizing; Rational, Natural and Open system perspectives***. Pearson Education International.

این ترتیب کاملاً منطقی است؛ زیرا جابه‌جایی نام و نام خانوادگی نفر اول، فقط به لحاظ سهولت جست‌وجوی الفبایی نام خانوادگی وی در انتهای اثر، انجام می‌پذیرد؛ با این ملاحظه که در انتهای اثر، منابع و مآخذ به‌صورت الفبایی، برحسب نام خانوادگی نفر اول، مرتب می‌شوند.

در مواردی که به ویراسته‌های متعدد یک کتاب در سال‌های گوناگون ارجاع شده باشد، در پایان اثر، همه ویراسته‌های مورد استناد، به ترتیب سال انتشار ذکر می‌شوند. البته پس از نام کتاب، معمولاً شماره ویرایش نیز ذکر می‌گردد:

مثال:

second etition و Third edition در:

a)Hughes, Owen E. 1998. ***Public Management & Administration: An Introduction***. Second edition. McMillan Press LTD.
b) Hughes, Owen E. 2003. ***Public Management & Administration: An Introduction***. Third edition. Palgrave.

ویرایش دوم در:

قلی‌پور، آرین. ۱۳۸۰. ***جامعه‌شناسی سازمان‌ها ـ رویکرد جامعه‌شناسی به سازمان و مدیریت***، ویرایش اول. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
قلی‌پور، آرین. ۱۳۸۸. ***جامعه‌شناسی سازمان‌ها ـ رویکرد جامعه‌شناسی به سازمان و مدیریت***، ویرایش دوم با اضافات. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

ب. ٤) شیوه استناد به یک کتاب ترجمه شده یا ترجمه و تألیف

ساختار:

نام خانوادگی، نام. سال انتشار. ***نام کتاب به‌صورت ایتالیک سیاه*** . نام مترجم. نام ناشر.

مثال:

رشر، نیکولاس. ۱۳۸۱. ***منطق سینوی به روایت نیکولاس رشر.*** ترجمه و تألیف لطف‌الله نبوی. شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

ج) فهرست الفبایی یا منابع و مآخذ پایانی اثر

هرآن چه در متن اثر آورده می‌شود، باید در انتهای اثر به‌طور کامل معرفی گردد. در ذیل، نمونه‌ای از فهرست الفبایی منابع و مآخذ، ارائه می‌گردد.

بخش اول: نمونه منابع و مآخذ فارسی

قرآن کریم. انتشارات اسوه. وابسته به سازمان اوقاف و امور خیریه. چاپ ۱۳۶۵.

المیزان، ترجمه تفسیر المیزان. علامه سید محمد حسین طباطبایی. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. دوره بیست جلدی. دفتر انتشارات اسلامی ـ وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم. چاپ هجدهم. تابستان ۱۳۸۳.

الوانی، سید مهدی و حسن دانایی فرد. ۱۳۸۰. "مدیریت دولتی و اعتماد عمومی". ***دانش مدیریت، ویژه‌نامه مدیریت دولتی***. شماره ۵۵. دانشکده مدیریت دانشگاه تهران.

الوانی، سید مهدی. ۱۳۶۶. ***مدیریت عمومی***. ویرایش اول، نشر نی.

الوانی، سید مهدی. ۱۳۷۴. ***مدیریت عمومی***. ویرایش دوم، نشر نی.

امیرخانی، رضا. ۱۳۸۳. ***نشت نشا- جستاری در پدیده فرار مغزها***. مؤسسه انتشاراتی قدیانی.

برزگر، ابراهیم. ۱۳۸۸. ***روان‌شناسی سیاسی***. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

برزگر، ابراهیم. مرداد ۱۳۸۲. "روان‌شناسی سیاسی مظفرالدین‌شاه ـ بخش اول". ***اطلاعات سیاسی ـ اقتصادی***. شماره ۲۰۴-۲۰۳. مؤسسه اطلاعات.

برزگر، ابراهیم. مهر ۱۳۸۲. "روان‌شناسی سیاسی مظفرالدین‌شاه ـ بخش دوم". ***اطلاعات سیاسی ـ اقتصادی***. شماره ۲۰۶-۲۰۵. مؤسسه اطلاعات.

پورعزت، علی اصغر و آرین قلی‌پور. ۱۳۸۸. "توسعه رویکرد مسأله‌محوری در مطالعات میان‌رشته‌ای". ***مطالعات میان‌رشته‌ای در علوم انسانی***. شماره ۳. پژوهشکده علوم اجتماعی و مطالعات فرهنگی.

پورعزت، علی اصغر و اباذر هادی شایسته. ۱۳۸۸. "بررسی دلایل بقا و فروپاشی حکومت ایران در عصر صفویه". ***فصلنامه علمی تخصصی مرزبانان، شماره ۷***. مرزبانی جمهوری اسلامی ایران.

پورعزت، علی اصغر و غزاله طاهری عطار. تابستان ۱۳۸۵. "مبانی استقرار و توسعه دولت هوشمند". ***فرهنگ مدیریت. شماره ۱۳***. پردیس قم دانشگاه تهران.

پورعزت، علی اصغر و غزاله طاهری عطار. پاییز ۱۳۸۵. "بررسی دلایل فروپاشی حکومت و تمدن پادشاهی هخامنشیان". ***مجله پژوهش حقوق و سیاست ـ ویژه سیاست و روابط بین‌الملل***. شماره ۲۱. دانشکده حقوق و علوم سیاسی. دانشگاه علامه طباطبایی.

پورعزت، علی اصغر. ۱۳۸۹. "تبیین ساخت هولوگرافیک برنامه‌ریزی سلولی عصرمدار برای توسعه نظارت همگانی." ***مجموعه مقالات همایش ملی نظارت همگانی (راهبردها و راهکارها)***. جلد دوم. مرکز نظارت همگانی شهرداری تهران.

پورعزت، علی اصغر، سید حسین دامادی، شهرزاد مصطفوی، مصطفی متحدین و علی

صیادی‌زاده. ۱۳۸۲. "طراحی سیستم بسیج امکانات ملی برای مواجهه مناسب با بحران‌های طبیعی و اجتماعی". ***کمال مدیریت ـ ویژه‌نامه مدیریت بحران***. شماره ۴ و ۵. دانشکده حسابداری و مدیریت دانشگاه شهید بهشتی.

پورعزت، علی اصغر. ۱۳۸۷ الف. ***مختصات حکومت حق‌مدار، در پرتو نهج‌البلاغه امام علی "علیه‌السلام"***. شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

پورعزت، علی اصغر. ۱۳۸۷ ب. ***مبانی دانش اداره دولت و حکومت***. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

نهج‌البلاغه امیرالمؤمنین علی "علیه‌السلام". گردآوری سید شریف رضی، ترجمه عبدالمحمد آیتی. دفتر نشر فرهنگ اسلامی و بنیاد نهج‌البلاغه.

نهج‌البلاغه. گزیده سخنان، نامه‌ها و حکمت‌های امیرالمؤمنین علی بن ابی‌طالب، گردآوری ابوالحسن محمدبن الحسین سید رضی. ترجمه سید محمد مهدی جعفری. مؤسسه نشر و تحقیقات ذکر.

نهج‌البلاغه حضرت امیرالمؤمنین. ترجمه محمد دشتی. مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین «علیه‌السلام».

بخش دوم: نمونه منابع و مآخذ انگلیسی:

The Glorious Quran.

Adams, Guy, B. & Danny L. Balfour. 1998. “Ethics in the public service”. In Jay M. Shafritz and Albert C. Hyde (Eds). 2007. ***Classics of Public Administration***. Sixth edition. Thomson & Wadsworth. pp. 566-76.

Addams, Jane. 1904. “Problems of Municipal Administration. “In Jay M. Shafritz and Albert C. Hyde and Sandra J. Parkes, (Eds). 2004. ***Classics of Public Administration***. Fifth edition. Thomson & Wadsworth, PP. 38-42.

Allison, Graham T., 1979. "Public and Private Management, Are they Fundamentally Alike in All Unimportant Respects?". in Jay M. Shafritz & Albert C. Hyde (Eds). 1997. ***Classics of Public Administration***. Fourth edition. Harcourt. pp. 383-400.

Anderson, James E. 1975. ***Public Policy Making, Basic Concepts in Political Science***. Praeger Publishers.

Appleby, Paul. 1945. "Government is Different". In Jay M. Shafritz & Albert C. Hyde (Eds). 1997. ***Classics of Public Administration.*** Fourth edition. Harcourt**.** PP. 122-126.

Barnard, Chester. 1938. "Informal Organizations and Their Relation to Formal Organizations". In Jay M. Shafritz & Albert C. Hyde (Eds). 1997. ***Classics of Public Administration.*** Fourth edition. Harcourt.

PP. 95-99.
Barzelay, Michael & Babak J. Armajani. 1992. "Breaking through Bureaucracy". In Jay M. Shafritz & Albert C. Hyde (Eds). 1997. ***Classics of Public Administration.*** Fourth edition. Harcourt. PP. 491-513.
Bennis, Warren. 1967. "Organizations of the Future". In Jay M. Shafritz & Albert C. Hyde (Eds). 1997. ***Classics of public Administration***. Fourth edition. Harcourt. PP. 242-253.
Borownlow, Louis, Charles E. Merriam & Luther Gulick. 1973. "Report of the President's Committee on Administration Management". In Jay M. Shafritz & Albert C. Hyde (Eds). 1997. ***Classics of Public Administration.*** Fourth edition. Harcourt. PP. 90-94.
Boulding, Kenneth. E., 1951. "General Systems Theory – the Skeleton of Science"**.** In Peter P. Schoderbek (Ed). 1971. ***Management Systems***. Second edition. John Wiley & Sons, Inc.
Bovens, Mark. 2005. "Accountability", ***in Oxford Handbook of public Management***. Oxford University press.
Bryson, John M. & William D. Roering. 1996. "Strategic Planning Options for the Public Sector". In James L. Perry (Ed.). ***Handbook of Public Administration***. Jossey-Bass.
Caiden, Naomi. 1981. "Public Budgetting Amidst Uncertainty and Instability". In Jay M. Shafritz & Albert C. Hyde (Eds). 1997. ***Classics of Public Administration.*** Fourth edition. Harcourt. PP. 409-429.
Calvert, Peter and Susan Calvert. 2007. ***Politics and Society in the Developing World.*** Third edition, Pearson & Longman.
Churton, Mel. 2000. ***Theory and Method***. Macmillan Press. L.T.D.
Davison, Robert M., Christian Wagner & Louis C. K. Ma. 2005. "From Government to E-Government". ***Information Technology & People.*** 18(3). pp. 280-99. Emerald Group publishing Limited.
Denhardt, Robert B. & Janet V. Denhardt. 2000. "The New Public Service: Serving Rather than Steering". ***Public Administration Review***. 60(6). pp. 549-60.
Denhardt, Robert B. 1999. "The Future of public Administration". ***Public Administration & Management***. PP. 279-92.
Denhardt, Robert B. 2000. ***Theories of Public Organization.*** Harcourt Brace.
Downs, Anthony. 1967. "The Life Cycle of Bureaus". In Jay M. Shafritz & Albert C. Hyde (Eds). 1997. ***Classics of Public Administration.*** Fourth edition. Harcourt. PP. 262-274.
Dror, Yehezkel. 1967. "Policy Analyst, A New Professional Role in Government Service". In Jay M. Shafritz & Albert C. Hyde (Eds). 1997. ***Classics of Public Administration.*** Fourth edition. Harcourt. PP. 254-261.

Eaton, Dorman B. 1880. "Civil Service Reform in Great Britain". In Jay M. Shafritz & Albert C. & Sandra J. Parkes. 2004. ***Classics of Public Administration.*** Fifth edition. Thomson & Wadsworth. PP. 16-21.

Farazmand, Ali. 2004- a. "Preface". In Ali Farazmand (Ed.), ***Sound Governance; Policy and Administrative Innovations.*** Praeger publishers. pp vi-ix.

Farazmand, Ali. 2004- b. "Sound Governance in the Age of Globalization: A Conceptual framework". In Ali Farazmand (Ed). ***Sound Governance: Policy and Administrative Innovations***. Praeger publishers. PP. 1-25.

Finer, S.E. 1999. ***The History of Government***. Oxford University press.

Follett, Mary Parker. 1926. "The Giving of Orders". In Jay M. Shafritz & Albert C. Hyde (Eds). 1997. ***Classics of Public Administration.*** Fourth edition. Harcourt. PP. 53-60.

Frederickon, H, George. 2000. "Can Bureaucracy Be Beautiful?" ***Public Administration Review***. 60(1). pp. 47-53.

Frederickson, H, George & David G. Frederickson. 1995. "Public perceptions of Ethics in Government: The Problems of Distance and Role Differentiation". ***The Annals of American Academy of Political and Social Science***. Spring 1995.

Frederickson, H, George. 1971-b. "Toward a New public Administration". Jay M. Shafritz & Albert C. Hyde (Eds). 1997. ***Classics of Public Administration.*** Fourth edition. Harcourt. PP. 329-341.

Frederickson, H. George. 1999. "Ethics and new Managerialism". ***Public Administration & Management. An Interactive Journal***. 4 (2). pp. 299-324.

Pourezzat, Ali Asghar. 2012. ***Truth-Oriented Justice: Awareness, Welfare, Security.*** Translated by Mohsen Shaojakhani. Tehran: Elmi-Farhangi Publications.

نکته مهم: توجه شود که *قرآن کریم* در فهرست منابع و مآخذ عربی و فارسی و انگلیسی، طبق عرف چاپ و نشر ایران، همواره اول می‌آید؛ یعنی در مورد این کتاب شریف، ترتیب الفبایی در فهرست منابع، استثنائاً نقض می‌شود.

بیست‌وهفت) ویرایش و نگارش نهایی و آغاز پژوهش جدید

دقت در تدوین نهایی رساله یا گزارش پژوهشی بسیار حائز اهمیت است. چه بسا پژوهش‌های ارزنده‌ای که به جهت سهل‌انگاری در ویرایش نهایی متروک می‌مانند و مورد مراجعه قرار نمی‌گیرند.

آیین نگارش

برای نگارش صحیح، برخورداری از ده مهارت متفاوت، مطلوب است:
یک) تسلط بر ادبیات مبدأ یا زبانی که در رشته تخصصی مورد نظر، زبان علم تلقی می‌شود؛ برای مثال، تسلط به زبان انگلیسی برای دانشجویان مدیریت یا تسلط به زبان عربی برای دانشجویان علوم دینی.
دو) تسلط بر زبان مقصد که در اینجا مقصود زبان فارسی است؛ با این ملاحظه که بسیاری از صاحبان آثار و نویسندگان فارسی زبان، تسلط کافی بر این زبان ندارند و کتاب‌های پرغلط و غیرقابل استنادی را منتشر می‌سازند.
سه) تسلط بر زبان علم یا اصطلاحات و اصول اساسی رشته تخصصی مورد نظر؛ برای مثال، تسلط بر اصطلاحات مدیریت، نظریه سازمان، رفتار سازمانی و خط‌مشی، برای دانشجویان مدیریت دولتی یا تسلط بر اصطلاحات برنامه ریزی، آینده‌پژوهی، راهبرد یا استراتژی، برای دانشجویان مدیریت راهبردی یا مدیریت استراتژیک.
چهار) تسلط بر قواعد و علائم و نشانه‌های ویرایشی و نگارشی؛ برای مثال آشنایی با نحوه و موارد کاربرد . و، و؛ و! و ـ و/ و: و " " و « » و ( ) و ؟، در متون و نوشته‌ها.
پنج) آشنایی با غلط نویسی های متداول در کاربرد ضرب‌المثل‌ها و گفت‌وگوهای روزمره.
شش) آشنایی با منطق گزارش‌نویسی و توانایی انتقال مباحث علمی سنگین، با روالی منطقی و سنجیده.
هفت) آشنایی با مفهوم کتاب، بخش، فصل، بند، پاراگراف، جمله، عبارت و کلمه.
هشت) آشنایی با مفهوم مقدمه، پیش‌گفتار، درآمد، بحث و نتیجه‌گیری.
نه) مهارت استفاده از جداول و نمودارها و شکل‌ها؛ با این تأمل که گاهی «یک نمودار خوب، به اندازه هزار صفحه متن نوشته، قدرت انتقال مطلب دارد[۲۷]»؛ بنابراین، استفاده خوب از جدول و نمودار و شکل، می‌تواند موجب صرفه‌جویی قابل توجهی در حجم نوشته‌ها شود.
ده) مهارت خلاصه‌نویسی؛ با این هدف که با واژگان و جمله‌های کمتر و کوتاه‌تر، مفاهیم و مباحث گسترده‌تر و عمیق‌تری مطرح شود. این پیشنهاد در امتداد جمله معروف "کم گوی و گزیده گوی، چون دُرّ، تا ز اندک تو جهان شود پُر (نظامی، خمسه، لیلی و مجنون ـ بخش ۹) مد نظر قرار می‌گیرد. در اینجا تأکید می‌شود که نویسنده خوب و گزارشگر مجرب، به طور فشرده می‌نویسد[۲۸] و می‌تواند میزان قابل توجهی مطلب و دیدگاه و اندیشه را در قالب کلمات و جملات محدود و کوتاه

---

[۲۷]. نقل قول از دکتر ابوالفضل محمدی در جلسه دفاعیه ۱۳۹۲/۱۲/۳.

[۲۸]. این مفهوم، به‌ویژه مورد تأکید آقای دکتر برزگر است که نویسنده خوب، قلم فشرده دارد و معانی بیشتری را با الفاظ کمتری، منتقل می‌کند.

عرضه نماید؛ در حالی که نویسنده بی‌تجربه و نوقلم، معمولاً مباحث را بـه هـم مـی‌بافـد و حوصـله مخاطب را سر می‌برد. تأکید می‌شود که "گزیده‌نویسی و گزیده‌گویی، به‌گونه‌ای تلاش برای احتـرام به شعور شنونده و مخاطب است".

ویرایش ادبی

هنگام تدوین رساله پژوهشی، باید تلاش کرد تا از کلمات، واژگان و اصطلاحات درسـت و یکسـان استفاده شود. در این جا برخی از اشتباهات رایج در نوشته‌های فارسی، برای عطف توجه پژوهشگران معرفی می‌شوند (برای آشنایی با مجموعه‌های کامل‌تر غلـط نویسـی هـای متـداول، بـه‌ویـژه ر.ک. نجفی، ۱۳۷۰).

ردیف	اصطلاح متداول	اصطلاح درست پیشنهادی
۱-	ابژه	هدف عینی/ هدف آفاقی
۲-	ابعاد بحث	چهارچوب بحث/ چارچوب بحث
۳-	اختلاف نظر	تفاوت نظر
۴-	ادبیات	مبانی نظری/ ادبیات
۵-	از طرف دیگر	از سوی دیگر
۶-	استراتژی	راهبرد/ استراتژی
۷-	استعمال	کاربست
۸-	اَشکال	گونه‌ها
۹-	اِشکال	عیب / نقص
۱۰-	اطراف قله دماوند	پیرامون قله دماوند
۱۱-	اقوام مختلف	اقوام گوناگون/ اقوام متفاوت
۱۲-	اولی‌تر	اولی / سزاوارتر
۱۳-	اولی‌ترین	سزاوارترین
۱۴-	اهداف سابجکتیو	اهداف انفسی / اهداف ذهنی
۱۵-	اهداف آبجکتیو	اهداف آفاقی/ اهداف قابل گفت‌وگو / اهداف عینی
۱۶-	الآن	هم‌اکنون
۱۷-	آن ها مدیر هستند	آن ها مدیرند
۱۸-	با این وجود	با وجود این
۱۹-	با این همه	با وجود این
۲۰-	بالاخره	سرانجام
۲۱-	برگذاری	برگزاری
۲۲-	بلافاصله / فوراً	بی‌درنگ
۲۳-	به‌طور مثال	برای مثال
۲۴-	به‌عنوان = as	به‌منزله/ به‌مثابه
۲۵-	به‌عنوان = در مقام	به‌عنوان رئیس دانشکده
۲۶-	پتانسیل	ظرفیت بالقوه
۲۷-	پرسنل	کارکنان
۲۸-	پروسه	فراگرد / فرایند
۲۹-	پیرامون این موضوع	درباره این موضوع
۳۰-	پیشنهادات	پیشنهادها

۳۱-	ترسیم نقشه	نگاشت
۳۲-	تصمیمات	تصمیم‌ها
۳۳-	تمام افراد	همه افراد
۳۴-	خدمتگذار	خدمتگزار
۳۵-	خطمشی‌گزاری	خطمشی‌گذاری
۳۶-	در این راستا	در این امتداد
۳۷-	زیرسیستم	خرده‌سیستم
۳۸-	سوژه	هدف ذهنی/ هدف انفسی
۳۹-	سیاست‌گزاری	خطمشی‌گذاری/ سیاست‌گزاری
۴۰-	سیستم فرعی	خرده‌سیستم
۴۱-	سیستماتیک/ نظام‌یافته	سامان‌مند/ سامان‌یافته/ نظام‌یافته
۴۲-	سئوال	سؤال
۴۳-	شکرگزاری	شکرگذاری
۴۴-	عملیات‌ها	عملیات
۴۵-	فرآیند	فراگرد/ فرایند
۴۶-	فرشتهن	تفهم
۴۷-	فرضیات	فرضیه‌ها
۴۸-	قانون‌گذاری	قانون‌گزاری
۴۹-	کار تمام شد	کار به پایان رسید
۵۰-	مدل مفهومی	مدل خام/ طرح اولیه / مدل جنینی / مدل بدون تفصیل
۵۱-	مستمع	شنونده
۵۲-	مکان‌یابی نهادی	نگاشت نهادی
۵۳-	مکانیزم	سازوکار
۵۴-	مواد اولیه پایان یافت	مواد اولیه تمام شدند
۵۵-	می‌باشد	است
۵۶-	می‌باشند	هستند
۵۷-	نظام (معادل System)	سامانه / سیستم
۵۸-	نه‌تنها.... بلکه	علاوه‌بر این .... این هم
۵۹-	واسازی	شالوده‌شکنی

ویرایش صوری

منظور از ویرایش صوری، رعایت اصول نقطه‌گذاری و استفاده از علائم نگارشی در متن است. در جدول زیر برخی از علائم ویرایشی با معنای آن ها و مثال‌های مرتبط، آورده شده‌اند:

ردیف	علامت	نام	موارد کاربرد	مثال
۱	.	نقطه	پایان جمله	هر پژوهش‌نامه، یک نقشه راه است.
۲	،	ویرگول	مکث در جمله	پژوهشی اصیل تلقی می‌شود که در پرتو یک سؤال واضح، روشن و بدیع انجام پذیرد.
۳	؛	نقطه ویرگول	پایان عبارت‌های ناتمام	هر پژوهش اصیل، معمولاً در پرتو یک سؤال پژوهشی انجام می‌شود؛ یعنی مبتنی بر یک پرسش آغازین است.
۴	؟	علامت سؤال	پایان سؤال	چرا باید مراحل پژوهش را مستندسازی کرد؟
۵	:	علامت توضیح	پایان عبارت، پیش از توضیح	مهم‌ترین ویژگی‌های یک پژوهش اصیل عبارتند از: الف) جدید بودن؛ ب) کامل بودن؛ ج) مستند بودن.
۶	!	علامت تعجب	در موارد تعجب یا تأمل	الف) مدیر باید مدبر باشد! یعنی باید به پیامدهای امور بنگرد. ب) چگونه چنین نتیجه‌ای اخذ شده است؟ مگر آن‌که حتی از ادبیات اولیه موضوع غفلت شده باشد!
۷	ـ	خط تیره کوچک	جدا ساختن یک کلمه دوبخشی	ملاحظات اقتصادی ـ سیاسی دال برآنند که باید در ابعاد گوناگون این مسأله بازاندیشی شود.
۸	ـــ	خط تیره بزرگ یا دشت	فاصله انداختن بین دو جمله؛ معمولاً در حالتی که جمله دوم توضیح یا مثال جمله اول است	این سیستم بسیار کارآمد است ـــ یعنی می‌تواند ملاحظات معطوف به صرفه‌جویی را به‌طور خردمندانه‌ای رعایت کند.

۹	/	یا، در، بر	جداسازی دو کلمه جایگزین یا مکمل یا مرتبط	حکومت الکترونیک به‌صورت ۷/۲۴ در خدمت شهروندان است (یعنی به‌صورت ۲۴ ساعت در هفته به شهروندان خدمت می‌کند)
۱۰	[ ]	کروشه	توضیح اضافی یک متن دقیق، توسط مترجم یا مصحح یا نویسنده	این رویکرد به آینده‌پژوهی، رویکردی ابزاری [وجاه‌طلبانه] است.
۱۱	" "	گیومه بالا	مشخص کردن یک کلمه یا اصلاح معین	وجوه آرمانی مورد ادعا در "متن اساسنامه"، از تمایلات دیرپای مؤسسان حکایت دارد.
۱۲	« »	گیومه	مشخص کردن یک جمله یا نقل قول دقیق	آن چنان که ژوزف راز می‌گوید: «هیچ عدالتی بدون حقیقت وجود ندارد» (Raz, 1999, 153).
۱۳	( )	پرانتز یا کمانک	توضیح یک کلمه یا جمله	حکومت ظلم (حکومتی که هیچ‌گونه ظرفیتی را برای بهره‌مندی از حمایت عامه مردم باقی نمی‌گذارد)، محکوم به فناست.
۱۴	←	رجوع کنید به	ارجاع به یک سند	(← Sterba, 1999) یعنی رجوع کنید به استربا، ۱۹۹۹.
۱۵	ر.ک.	رجوع کنید به	ارجاع به یک سند	(ر.ک. خرمشاهی، ۱۳۹۲) یعنی رجوع کنید به خرمشاهی، ۱۳۹۲.

دفاع از پایان‌نامه و رساله

هر پایان‌نامه یا رساله پژوهشی، مشتمل بر مجموعه‌ای از ادعاها یا دعاوی است که پژوهشگر مطرح کرده است؛ مطلوب است که این دعاوی، همراه با نوآوری باشد و پژوهشگر موظف است که در برابر هیأت داوران از دعاوی و نوآوری‌های خود دفاع نماید.

البته پژوهشگران کارشناسی ارشد، معمولاً به بازآزمایی یا توسعه نظریه‌های موجود همت می‌گمارند، باید از اعتبار و صحت مسیر طی شده برای پژوهش خود دفاع کنند و پژوهشگران دکترا که معمولاً باید حداقل یک گزاره جدید به مجموعه دانش بشری بیفزایند، باید علاوه بر صحت مسیر طی شده، از اعتبار فرضیه یا نظریه یا روش پژوهش ابداعی یا گزاره علمی مورد نظر، اعتبار و درستی روش انجام پژوهش، نحوه تعریف و تصدیق گزاره‌های برآمده از پژوهش و وجاهت علمی رویکرد اتخاذ شده برای تفسیر آن ها، دفاع نمایند.

این نکته نیز جای تأمل دارد که حتی اگر پژوهشگر بتواند گزارش پژوهشی خود را به بهترین شکل ممکن تدوین نماید، ولی نتواند جلسه دفاعیه را به درستی اداره کند، دستاوردهای علمی وی کمتر مورد توجه قرار خواهند گرفت و حتی ممکن است نتواند یافته‌های خود را به درستی معرفی نماید و از آن ها دفاع کند.

پژوهشگر باید هنگام سخنرانی آرام باشد و آداب سخنرانی را رعایت کند؛ به همه مخاطبان توجه کند و به‌ویژه از طولانی شدن بدون دلیل سخنرانی و پرداختن به مباحث تکراری بپرهیزد؛ همچنین هنگام تنظیم نکات برجسته (پاورپوینت‌ها)، باید موارد ذیل را در نظر بگیرد:

یک) از زیاده‌گویی اجتناب کند و به جای نکته‌ها، از جمله‌ها و پاراگراف‌های طولانی استفاده ننماید؛

دو) تصاویر انتخابی زمینه و متن، از وقار، متانت و تناسب کافی برای طرح در یک جلسه علمی دانشگاهی برخوردار باشند؛
سه) رنگ‌های انتخابی، خسته‌کننده نباشند؛
چهار) با کمترین صرف وقت، بیشترین اطلاعات را به شرکت‌کنندگان در جلسه دفاعیه ارائه نمایند.
پنج) تعداد صفحات نکات برجسته (Power Piont)، باید متناسب با زمان ارائه او حداکثر یک صفحه برای هر دقیقه یا حتی هر دو دقیقه باشد؛ یعنی اگر قرار است ۲۰ دقیقه سخنرانی کند (طبق عرف دفاعیه کارشناسی ارشد)، حداکثر ۱۰ تا ۲۰ صفحه نکته برجسته (پاور پوینت) کافی است. در مواردی مشاهده شده است که دانشجوی کارشناسی ارشد، حدود یکصد صفحه مملو از جملات ریز را بدین منظور آماده ساخته است. واضح است که امکان ارائه این صد صفحه در ۲۰ دقیقه وجود ندارد. پس فشار زمانی افزایش می‌یابد و دانشجو را دچار استرس می‌سازد و زحمات او را به باد می‌دهد.

نکته مهم: دانشجو باید از مجادله با داوران و یا شرکت‌کنندگان بپرهیزد و آن ها را مشاوران خیرخواه خود تلقی نماید؛ به‌سان مشاورانی که بهترین آرا و انتقادات خود را به او هدیه می‌کنند تا او بتواند یافته‌های تحقیق و گزارش پژوهش خود را بهتر اصلاح نماید. بنابراین، دانشجو و استادان راهنما و مشاور باید از هر گونه تنش و مجادله احساسی در فراگرد دفاع از رساله یا پایان‌نامه اجتناب نمایند و هر گونه انتقاد احتمالی را به مثابه سرمایه اصلاح اثر خود در نظر بگیرند.

البته در صورت وارد نبودن نقد، دانشجو می‌تواند دیدگاه خود را با نهایت احترام، به منتقدان توضیح دهد و از آراء خود دفاع نماید.

داور نیز نباید به شخصیت دانشجو حمله نماید؛ بلکه موظف است با رعایت اخلاق علمی و دانشگاهی، صرفاً به یافته‌های او بپردازد. داور حق ندارد دانشجو را متهم به کم‌سوادی نماید. او صرفاً باید نقاط ضعف "رساله" یا "پایان نامه" را مورد اشاره قرار دهد و نحوه اصلاح آن ها را یادآوری کند.

به‌منزله حاصل تجربه طولانی حضور در جلسه‌های داوری و ارزیابی پژوهش، یادآوری می‌شود که در نظر داوران خبره و حرفه ای، مهم‌تر آن است که تشخیص بدهند، پژوهشگر در جست‌وجوی حقیقت است یا نه!

بدیهی است که در نظر داور فرهیخته، آن «پژوهشگری که در جست‌وجوی اثبات خویشتن است، نه کشف حقیقت»، حتی در صورتی که همه فراگرد پژوهش را به درستی طی کرده باشد، فاقد صلاحیت فعالیت علمی است و بهتر آن است که به بازیگری و نمایش در صحنه‌های شبه علمی بپردازد! ولی «پژوهشگری که در جست‌وجوی حقیقت است»، حتی اگر بپذیرد که همه مسیر پژوهش را اشتباه رفته است، ولی به شایستگی و صداقت بخواهد یافته‌های خود را اصلاح کند، فردی شایسته پژوهش و تولید علم در دانشگاه قلمداد می‌شود. بدیهی است که ارزیابی داوران با تجربه، از ثمره کارها و تلاش‌های فرد دوم بهتر از فرد اول خواهد بود.

در پایان تأکید می‌شود که دانشجو باید فراگرد دانش‌اندوزی را فراگردی مستمر و بی‌پایان تلقی کند؛ آن چنان که از پیامبر اکرم «صلی‌الله‌علیه‌وآله» چنین روایت شده است که: از گهـواره تـا گورسـتان، همواره در جست‌وجوی دانش باش (بحارالانوار ـ ترجمه ج ۶۷ و ۶۸، مقدمه ج ۲، ص ۲).[۲۹]

موفق باشید

علی اصغر پورعزت
استاد دانشکده مدیریت دانشگاه تهران
پاییز ۱۳۹۳

[۲۹]. اطلبوالعلم من المهد الی اللحد. فردوسی در این باب چنین سروده است:

چنین گفت پیغمبر راستگوی   زگهواره تا گور دانش بجوی (شاهنامه فردوسی)

منابع

1. ۱ آذر، عادل و منصور مؤمنی. ۱۳۹۰. ***آمـار وکـاربرد آن در مـدیریت.*** جلـد اول. انتشـارات سـازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
2. آذر، عادل و منصور مؤمنی. ۱۳۹۲. ***آمـار وکـاربرد آن در مـدیریت (تحلیـل آمـاری).*** جلـد دوم ـ ویراست ۳. انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
3. ***بحارالانوار.*** محمد باقربن محمد تقی مجلسی ۱۱۱۰ هـ. قمری. ترجمه ابوالحسـن موسـوی همـدانی. انتشارات کتابخانه مسجد ولی عصر.
4. بهرنگی، صمد. ۱۳۴۴. ***کندوکاو در مسائل تربیتی ایران.*** (چاپ دوم ۱۳۷۹). انتشارات صدای معاصر.
5. پورعزت، علی اصغر. ۱۳۸۷. ***مبانی دانش اداره دولت و حکومت.*** انتشارات سازمان مطالعـه و تـدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.
6. پورعزت، علی اصغر. ۱۳۹۰. ***آیین تدوین رساله پژوهشی و دفاع از آن*** ـ ویـرایش نخسـت. پایگـاه اطلاعات الکترونیکی دانشکده مدیریت دانشگاه تهران.
7. پورعزت، علی اصغر. ۱۳۹۰. ***مبانی مدیریت دولتی.*** انتشارات سـازمان مطالعـه و تـدوین کتـب علـوم انسانی دانشگاه‌ها.
8. پورعزت، علی اصغر. ۱۳۹۱. ***عدالت زبانی، نقطه عطف روایت عدالت اجتماعی در نهـج‌البلاغـه.*** انتشارات بنیاد نهج‌البلاغه.
9. پورعزت، علی اصغر. ۱۳۹۲. ***مدیریت ما؛ مدیریت اسـلامی در پرتـو نهـج‌البلاغـه - مقـدمات و روش‌شناسی.*** انتشارات بنیاد نهج‌البلاغه.

۱۰. پورعزت، علی اصغر. ۱۳۹۳ الف. ***مدیریت ما؛ مدیریت اسلامی در پرتو نهج‌البلاغه - اصول و جلوه‌ها***. انتشارات بنیاد نهج‌البلاغه.

۱۱. پورعزت، علی اصغر. ۱۳۹۳ ب. ***مدیریت ما؛ مدیریت اسلامی در پرتو نهج‌البلاغه - در چالش اطمینان و اضطرار***. انتشارات بنیاد نهج‌البلاغه.

۱۲. پورعزت، علی اصغر. ۱۳۹۳ ج. ***مدیریت ما؛ مدیریت اسلامی در پرتو نهج‌البلاغه - دانش فنی و یافته‌های علمی***. انتشارات بنیاد نهج‌البلاغه.

۱۳. پورعزت، علی اصغر. ۱۳۹۳ د. ***مدیریت ما؛ مدیریت اسلامی در پرتو نهج‌البلاغه - در عرصه عمل و اقدام***. انتشارات بنیاد نهج‌البلاغه.

۱۴. رضائیان، علی. ۱۳۷۹. سلول‌گرایی. ***مدیریت و توسعه***، شماره ۶ (پیاپی ۳۸).

۱۵. رضائیان، علی. ۱۳۸۲. ***مدیریت تعارض و مذاکره (مدیریت رفتار سازمانی پیشرفته)***. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

۱۶. رضائیان، علی. ۱۳۸۳ الف. ***مدیریت رفتار سیاسی (مدیریت رفتار سازمانی پیشرفته)***. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

۱۷. رضائیان، علی. ۱۳۸۳ ب. ***مدیریت فشار روانی (مدیریت رفتار سازمانی پیشرفته)***. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

۱۸. رضائیان، علی. ۱۳۸۴. ***انتظار عدالت و عدالت در سازمان (مدیریت رفتار سازمانی پیشرفته)***. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

۱۹. رضائیان، علی. ۱۳۸۶. ***تیم سازی در قرن بیست‌ویکم (مدیریت رفتار سازمانی پیشرفته)***. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

۲۰. سعدی، مصلح بن عبدالله، ***گلستان*** سعدی، تصحیح و توضیح غلامحسین یوسفی. شرکت سهامی انتشارات خوارزمی.

۲۱. نجفی، ابوالحسن. ۱۳۷۰. ***غلط ننویسیم***. مرکز نشر دانشگاهی.

۲۲. نظامی گنجوی، الیاس بن یوسف. ۶۰۸-۵۳۷ هـ . ق. ***خمسه - لیلی و مجنون***. مؤسسه انتشارات نگاه - انتشارات علم (چاپ ۱۳۷۶).

۲۳. ***نهج‌البلاغه امیرالمؤمنین، علی «علیه‌السلام»***. ترجمه عبدالمحمد آیتی. ۱۳۷۹. چاپ دهم. دفتر نشر فرهنگ اسلامی و بنیاد نهج‌البلاغه.

۲۴. هومن، حیدرعلی. ۱۳۸۵. ***راهنمای علمی پژوهش کیفی***. انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

۲۵. هومن، حیدرعلی. ۱۳۸۶. ***شناخت روش علمی در علوم رفتاری***. انتشارات سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

26. Maslow, A, H. 1943. "A Theory of Human Motivation". In Jay M. Shafritz & Albert C. Hyde (Eds.). 1997. ***Classics of Public Administration.*** Fourth edition. Harcourt. PP. 114-121.
27. Pourezzat, Ali asghar. 2010. "Construction Future Reality in Light of Imagination of Social Justice in Public Opinion". 2010. ***Social Equity leadership conference (NAPA 2010).*** National Academy of public Administration (USA). Baltimore.
28. Raadschelders, Jos C.N. 1999. “A Coherent framework for the study of public Administration”. ***Journal of public Administration Research and theory***. Apr. 1999: 9, 20. PP. 281-303.
29. Raz, Joseph, 1996. “Justice and truth”. In James P. sterba (Ed.). 1999. ***Justice; Alternative political perspectives.*** Third edition. Wadsworth publishing company. PP. 150-153.
30. Scott, Richard & Gerald F. Davis. 2007. ***Organization and organizing: Rational, natural and open system perspectives,*** pearson Education International.

پیوست

پیوست الف: برخی از منابع روش تحقیق و آیین نگارش برای مطالعه بیشتر

در این بخش، تعدادی از منابع مفید روش تحقیق و معرفت‌شناسی علم، برای مراجعه دانش‌پژوهان ارجمند معرفی می‌شوند.

بخش اول) منابع فارسی:

احمدی، احمد. ۱۳۸۸. ***بن‌لایه‌های شناخت***. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

احمدی، بابک. ۱۳۸۶. ***ساختار و تأویل متن***. نشر مرکز.

بازرگان، عباس. ۱۳۸۹. ***مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته: رویکردهای متداول در علوم و فناوری***. انتشارات دیدار.

دانایی فرد، حسن و سید حسین کاظمی. ۱۳۸۹. ***پژوهش‌های تفسیری در سازمان ـ استراتژی‌های پدیدارشناسی و پدیدارنگاری***. انتشارات دانشگاه امام صادق "علیه‌السلام".

دانایی‌فرد، حسن، سید مهدی الوانی و عادل آذر. ۱۳۸۳. ***روش‌شناسی پژوهش کمی در مدیریت ـ رویکردی جامع***. انتشارات صفار.

دانایی‌فرد، حسن، سید مهدی الوانی و عادل آذر. ۱۳۸۳. ***روش‌شناسی پژوهش کیفی در مدیریت ـ رویکردی جامع***. انتشارات صفار.

دانایی فرد، حسن. ۱۳۸۹– الف. ***استراتژی‌های نظریه‌پردازی***. سازمان مطالعه و تدوین علوم انسانی دانشگاه‌ها.

دانایی فرد، حسن. ۱۳۸۹– ب. ***نظریه‌پردازی: مبانی و روش‌شناسی‌ها***. سازمان مطالعه و تدوین علوم انسانی دانشگاه‌ها.

دلاور، علی. ۱۳۷۹. ***روش تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی***. نشر ویرایش.

ساروخانی، باقر. ۱۳۸۲. ***روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی***، **جلد اول ـ اصول و مبانی**. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

ساروخانی، باقر. ۱۳۸۲. ***روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی***، **جلد دوم ـ بینش‌ها و فنون**. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

ساروخانی، باقر. ۱۳۸۲. ***روش‌های تحقیق در علوم اجتماعی***، **جلد سوم ـ روش‌های کمی: فنون و ابزار پیشرفته پژوهش**. پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

سید امامی، کاووس. ۱۳۸۶. ***پژوهش در علوم سیاسی ـ رویکردهای اثبات‌گرا، تفسیری و انتقادی***. پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی و انتشارات دانشگاه امام صادق «علیه‌السلام».

فاخر، علی. ۱۳۸۷. ***ابزار عمومی تحقیق***. مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.

کاظمی، سید عباس. ۱۳۷۹. ***چگونه تحقیق کنیم ـ راهنمای جامع تحقیق، نگارش و دفاع از پایان‌نامه‌های کارشناسی ارشد و دکترا***. دانشگاه امام حسین «علیه‌السلام».

لسانی فشارکی، محمدعلی و حسین مرادی زنجانی. ۱۳۸۶. ***روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم***. انتشارات قلم مهر.

میرزایی اهرنجانی، حسن. ۱۳۸۵. ***زمینه‌های روش‌شناختی تئوری سازمان***. سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

واعظی، احمد. ۱۳۸۵. ***درآمدی بر هرمنوتیک***. پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.

Dubin, Robert. 1969. ***Theory building.*** The Free Press.

Kuhn, Thomas S. 1996. ***The Structure of Scientific Revolutions.*** Third edition. University of Chicago Press.

Neuman, W. Lawrence. 2000. ***Social Research Methods: Quantitative Approaches.*** London: Allyn and Bacon.

Neuman, W. Lawrence. 2008. ***Understanding Research.*** (ناشر نامعلوم)

Neuman, W. Lawrence. 2011. ***Basics of Social Research: Qualitative and Quantitative Approaches***. Third edition. (ناشر نامعلوم)

Sekaran, Uma & Roger Bougie. 2009. ***Research Methods for Business: A skill Building Approach.*** Fifth edition. (ناشر نامعلوم)

McNabb, David E. 2008. ***Research Methods in Public Administration and Nonprofit Management: Quantitative and Qualitative Approaches,*** 2nd edition. M. E. Sharpe, Inc.

پیوست ب: مراحل تدوین رساله پژوهشی

۱) کسب آمادگی اخلاقی برای پژوهش علمی

۲) انتخاب موضوع پژوهش

۳) طرح یک سوال پژوهشی

۴) انتخاب استادان راهنما و مشاور

۵) مصاحبه اکتشافی

۶) مطالعه اکتشافی

۷) طراحی یا انتخاب طرح یا مدل اولیه پژوهش (ویرایش نخست)

۸) ترسیم نقشه ادبی پژوهش

۹) تهیه فهرست واژگان راهنما

۱۰) تدوین مبانی نظری یا ادبیات پژوهش

۱۱) طراحی مدل برخاسته از ادبیات (ویرایش دوم)

۱۲) تدوین مدل یا طرح انگاره خام پژوهش (ویرایش سوم)

۱۳) بازنگری سوالات و/ یا فرضیه ها بر اساس مدل خام پژوهش

۱۴) تدوین طرح روش شناسی پژوهش

۱۵) بازنگری طرح یا مدل پژوهش با توجه به روش منتخب (ویرایش چهارم)

۱۶) انتخاب یا طراحی ابزار گردآوری اطلاعات

۱۷) اعتباریابی روش و ابزار گردآوری اطلاعات

۱۸) گردآوری اطلاعات

۱۹) تحلیل اطلاعات و تدوین یافته ها

۲۰) تفسیر یافته ها و بیان آنها به زبان علمی متداول

۲۱) خلاصه و نتیجه گیری

۲۲) پیشنهادات کاربردی

۲۳) بازنگری طرح پژوهشی برای ارائه پیشنهادهای علمی به پژوهشگران بعدی (ویرایش پنجم)

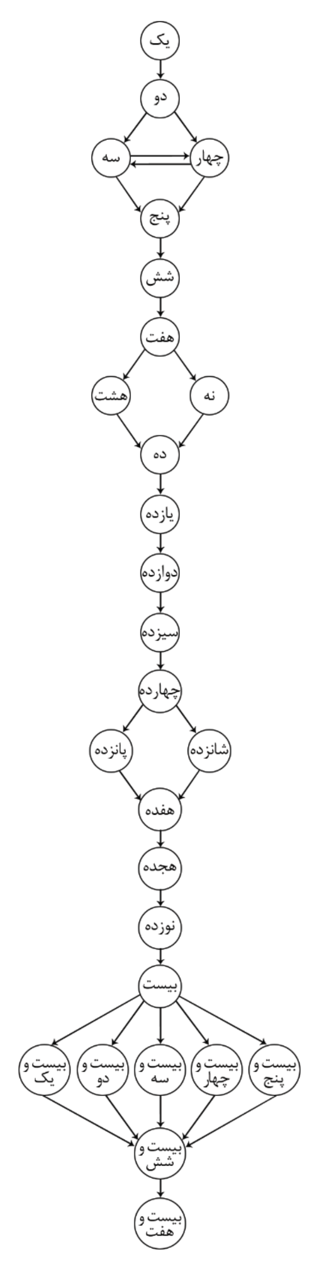
۲۴) مستندسازی عبرت های علمی و پژوهشی (پیشنهاد به خود برای عبرت آیندگان)

۲۵) پیشنهادهای ذوقی و ایده های ابتکاری

۲۶) تنظیم فهرست منابع و مآخذ

۲۷) تدوین گزارش قابل ارائه به مجامع علمی و آغاز پژوهش جدید

پیوست ج: تقدم و تأخر مراحل، در فراگرد تدوین رساله پژوهشی

پیوست د: نمونه کاربرگ ارزیابی مسیر پژوهش

مرحله	نام فعالیت	ارزیابی استاد					تاریخ تحویل		توضیحات / تصمیم		امتیاز
		بسیار خوب	خوب	متوسط	قابل قبول	ضعیف	پیش‌بینی	واقعی	برگشت به مرحله	ادامه فعالیت	
۱	کسب آمادگی اخلاقی برای پژوهش علمی	√					۱۳۹۲/۱۲/۱	۱۳۹۲/۱۲/۱	--	√	۲۰
۲	انتخاب موضوع پژوهش		√				۱۳۹۲/۱۲/۱۵	۱۳۹۲/۱۲/۲۰	--	√	۱۹
۳	طرح یک سؤال پژوهشی		√				۱۳۹۲/۱۲/۲۵	۱۳۹۲/۱۲/۲۵	--	√	۱۹
۴	انتخاب استادان راهنما و مشاور		√				۱۳۹۳/۱/۲۰	۱۳۹۳/۱/۲۵	--	√	--
۵	مصاحبه اکتشافی	√					۱۳۹۳/۳/۱۵	۱۳۹۳/۲/۲۰	√	√	۲۰
۶	مطالعه اکتشافی					√	۱۳۹۳/۲/۲۵	۱۳۹۳/۳/۱۵	√ (۵)	--	۱۲
۷	طراحی یا انتخاب مدل پژوهشی اولیه (ویرایش نخست)		√				۱۳۹۳/۳/۱	۱۳۹۰/۳/۳۰	--	√	۱۸
۸	ترسیم نقشه ادبی پژوهش			√			۱۳۹۳/۳/۱۰	۱۳۹۳/۳/۲۵	--	√	۱۸
۹	تهیه فهرست واژگان رهنما				√		۱۳۹۰/۳/۱۰	۱۳۹۳/۳/۲۵	--	√	۱۸
۱۰	تدوین مبانی نظری یا ادبیات پژوهش		√				۱۳۹۳/۵/۱	۱۳۹۳/۵/۱	--	√	۲۰
۱۱	طراحی مدل برخاسته از ادبیات (ویرایش دوم)	√					۱۳۹۳/۵/۱۰	۱۳۹۳/۵/۵	--	√	۲۰
۱۲	تدوین مدل خام پژوهش (ویرایش سوم)		√				۱۳۹۳/۵/۱۵	۱۳۹۳/۵/۱۰	--	√	۱۹
۱۳	بازنگری سؤالات و یا فرضیه‌ها بر اساس مدل خام پژوهش		√				۱۳۹۳/۵/۲۰	۱۳۹۳/۵/۲۰	--	√	۱۸
۱۴	تدوین طرح روش‌شناسی پژوهش		√				۱۳۹۳/۵/۳۰	۱۳۹۳/۵/۳۰	--	√	۱۷
۱۵	بازنگری طرح یا مدل خام پژوهش با توجه به روش منتخب (ویرایش چهارم)		√				۱۳۹۳/۶/۵	۱۳۹۳/۶/۵	--	√	۱۸
۱۶	انتخاب یا طراحی ابزار گردآوری اطلاعات			√			۱۳۹۳/۶/۱۰	۱۳۹۳/۶/۳۰	--	√	۱۵
۱۷	اعتباریابی ابزار گردآوری اطلاعات					√	۱۳۹۳/۶/۳۰	۱۳۹۳/۷/۳۰	--	√	-۷-
۱۸	گردآوری اطلاعات		√				۱۳۹۳/۷/۱۵	۱۳۹۳/۸/۲۵	--	√	۱۹
۱۹	تحلیل اطلاعات و تدوین یافته‌ها		√				۱۳۹۳/۷/۲۰	۱۳۹۳/۸/۳۰		√	۱۹
۲۰	تفسیر یافته‌ها و بیان آن ها به زبان علمی		√				۱۳۹۳/۷/۲۵	۱۳۹۳/۹/۵		√	۱۸
۲۱	خلاصه و نتیجه‌گیری	√					۱۳۹۳/۷/۳۰	۱۳۹۳/۹/۱۰		√	۲۰
۲۲	پیشنهادات کاربردی	√					۱۳۹۳/۷/۳۰	۱۳۹۳/۹/۱۰		√	۲۰
۲۳	بازنگری طرح پژوهشی برای ارائه پیشنهادهای علمی (ویرایش پنجم)	√					۱۳۹۳/۷/۳۰	۱۳۹۳/۹/۱۰		√	۲۰
۲۴	مستندسازی عبرت‌های علمی و پژوهشی (پیشنهاد به خود برای عبرت آیندگان)	√					۱۳۹۳/۸/۱۰	۱۳۹۳/۹/۱۱		√	۲۰
۲۵	پیشنهادهای ذوقی و ایده‌های ابتکاری	√					۱۳۹۳/۸/۱۰	۱۳۹۳/۹/۱۱		√	۲۰
۲۶	تنظیم فهرست منابع و مآخذ	√					۱۳۹۳/۷/۳۰	۱۳۹۳/۹/۱۳		√	۲۰
۲۷	ویرایش و نگارش نهایی و آغاز پژوهش جدید	√					۱۳۹۳/۸/۱۵	۱۳۹۴/۹/۲۰		√	۲۰
	میانگین امتیازات حاصله										۱۸

نام دانشجو: هوشنگ برزگر ارومی　　تاریخ ورود: ۱۳۹۱/۷/۱　　تاریخ دفاع مجاز: ۱۳۹۳/۶/۱　　آخرین تاریخ مجاز برای دفاع: ۱۳۹۷/۱۱/۳۰

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، قرار بر آن است که آقای هوشنگ برزگر ارومی، پژوهش خود را تا پایان ۱۳۹۳/۶/۱ به پایان ببرد، هرچند تا تاریخ ۱۳۹۳/۱۱/۳۰ مجاز بوده است؛ بنابراین تأخیر او تا تاریخ ۱۳۹۳/۹/۲۰ قابل اغماض است. همچنین هرچند در مراحل ۶ و ۱۷ مجبور به تکرار برنامه‌های قبلی شده است، ولی ظاهراً برنامه پژوهشی قابل قبولی داشته است.

این برنامه ریزی‌های دقیق هر چند هم که کاملا و دقیقا قابل اجرا نباشند، کمک می‌کنند که پژوهشگر به نحو مدیریت شده‌تری با واقعیت‌های تحصیل و پژوهش در دوره تحصیلی دانشگاهی مواجه شود.

به گونه ای که ضمن پرهیز از شتاب زدگی و سطحی نگری، از وسواس و تأخیرهای افراطی بی‌برنامه نیز اجتناب شود.